

FRAGMENTS DE MANUSCRITS HEBREUS I ARAMEUS DESCOBERTS DE NOU A L'ARXIU DIOCESÀ DE GIRONA

per Enric CORTÈS

Fa uns quants mesos el Dr. J. M.ª Marquès, amb la perícia d'arxi-ver que el caracteritza, va descobrir que dos volums (dues *Definicions*) que anaven de finals del s. XV fins a començaments del s. XVI tenien unes tapes artificials. Vam obrir les tapes i apareguren els fragments de manuscrits hebreus i arameus que pel seu interès volem descriure en aquestes pàgines.

No és la primera vegada que això passa a Girona... J. M. Millàs Vallicrosa, sens dubte el primer en aquest tipus de treball, publicà fragments de manuscrits bíblics¹, talmúdics², comentaris al Talmud³, comentaris rabínics a *Pirque 'Abot*⁴, literatura polèmica anti-jueva⁵, etc.

Aquesta diversitat de manuscrits —als quals evidentment s'haurien d'afegir les obres ja publicades que procedeixen de Girona⁶,

1. *Restos de una antigua Biblia hebraica manuscrita en Gerona*, dins *Sefarad* 13 (1953) 356-358.

2. Cf. *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* 3 (1948) 193: *Un fragmento del Talmud Jerosolimitano* (les làmines motiu de la nota es troben entre p. 208 i p. 209). Segons J. M.ª Millàs Vallicrosa es tracta d'un fragment del tractat *Pes*. (que «presenta buena coincidencia» amb el que es troba en la p. 149 de la traducció de M. Schwab, v. V).

3. *Restos de antiguos libros hebraicos*, dins *Sefarad* 12 (1952) 158.

4. *Ibid.*

5. *Extractos del Talmud y alusiones polémicas en un Manuscrito de la Biblioteca Catedral de Gerona*, dins *Sefarad* 20 (1960) 17-49.

6. Com és ara, *Les portes de la conversió* de Yona b. Abraham (últimament publicat amb traducció anglesa per Shr. Silverstein (Feldheim Books); o els diversos escrits i comentaris bíblics de Nahmànides; l'obra *Significat de les Hagadot* d'Azriel b. Menahem (editada a Jerusalem el 1945 per I. Tishby), etc.

obres jueves que a voltes són de gran valor⁷— demostra bé el gran rol que tingué Girona dins el judaisme medieval de Catalunya: n'hi ha prou de mencionar noms com el de Naḥmànides (Moisès b. Naḥman, 1194-1270), que recorda la categoria dels seus exegetes, comentaristes i pensadors, el de Mešulam b. Šelomoh de Piera (1.^a meitat s. XIII), poeta, el d'Abraham b. Yišḥaq Gerondi (mig s. XIII), el ḥazan de la comunitat, Jacob b. Šešet Gerondi (mitjan s. XIII), Yonah ben Abraham (1200-1263), etc. Però entre tots aquests, Ezra b. Šelomoh (mor a mitjan s. XIII) i Azriel b. Menahem (iniciis s. XIII) tenen un interès especial, car sembla que foren els primers a escriure obres enterament dedicades a la Kàbala⁸. La importància fonamental dels autors gironins radica precisament en el fet de ser autors cabalístes. Els deixebles d'Isaac el Cec (mort cap al 1235) són els primers propagadors del nom de «Kàbala», entenen per ell el sistema de pensament, praxi religiosa i tècnica exegetica que es coneix per aquest terme. Però a Girona la Kàbala té encara un altre mèrit, el de l'originalitat. En contraposició a la Kàbala de Castella (i d'altres), a Girona i a Provença dominen els elements de filosofia neoplatònica de gran empenta mística⁹. A Castella no manca l'embranchida mística, però s'hi subratllen molt més els elements gnòstics i el mètode d'exegesi a base de pura *gematria*. A Girona no hi ha tampoc els elements de tendència màgica i les expressions teúrgiques que trobem sovint en les comunitats jueves de Castella¹⁰.

No és, doncs, d'estranyar que entre els 17 MSS que estan representats en els nostres fragments, es trobi material cabalístic inèdit, com veurem en parlar dels *piyuṭim*.

FRAGMENT A¹¹

Es tracta de dos fragments d'un MS que contenia almenys profe-

7. Com és ara el cèlebre i antic còdex Hamburg 165 (s. XII) que conté els tres Babot del Talmud de Babilònia.

8. Cf. G. SCHOLEM, *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York 31967, pp. 173,251; *Kabbalah*, Jerusalem 1977, pp. 391-393.

9. SCHOLEM, *Kabbalah* 45ss.

10. *Ibid.*, p. 56.

11. Hem distingit amb lletres l'enumeració dels fragments bíblics i dels comentaris al text bíblic (Raši i Targum). Els altres fragments van ordenats segons la numeració llatina.

tes anteriors i posteriors, ja que en els dos fulls que ens n'han arribat hi ha 2Re i Is. Tots dos fragments estan escrits sense vocals ni *masora*, a dues columnes i per les dues cares dels pergamins. El color verdós del pergami ha d'haver estat produït accidentalment, car es veuen també taques d'aquest color en altres fragments de la mateixa enquadernació artificial. Els dos fragments d'aquest MS estan escrits a doble columna per la mateixa mà. La lletra (de color negre) és quadrada, bastant gran, no gaire elegant. Les cares-carn són molt llegibles, no així les cares-pèl. Els versets estan separats per dos punts. Les *parašiyot* també estan marcades tal com s'acostuma (però en manquen algunes a l'inici del text d'Is).

Foli 1r: Pergami de 19,5 x 29,5 cm., però ha estat tallat pel marge dret i també pel marge inferior. Ara queda un marge extern en blanc de 4,5 cm.; un marge superior de 4,2 cm. i un marge inferior de 6,5 cm. El text d'aquest *recto* comença en la primera col. (de 26 ratlles) a 2Re 18,26b i acaba a 19,2a en la segona col. (de 27 ratlles). Molts trossos són a penes llegibles. Sobre aquesta cara-pèl han estat fetes les incisions supralinears i verticals.

El text té com a variants almenys algunes *lectiones plenae* a 18,27b i sobretot la preposició de complement directe 'T a 18,37 que no està justificada per l'aparat crític de Kittel (ed. 1973) ni pel de la BHS (Biblia Hebraica Stuttgartensia).

El verso: Aquesta cara-carn va de 19,2b (i, per tant, el text segueix bé sense repetir cap mot ganxo) a 19,15b. La columna de la dreta té 27 ratlles; la de l'esquerra, 26. El text d'ambdues columnes es llegeix molt bé. A notar algun error del copista i especialment algunes variants textuals: a la lín. 1 l'error no ha estat corregit; per contagi amb 18,37, a 19,2b s'ha afegit després de 'ŠR el mot BN seguit de la inicial Ḥ. A la lín. 22 (de la segona col.), en canvi, l'error sembla haver estat ratllat i s'ha repetit la paraula; *ibid.* s'ha oblidat (?) el tetragrama (pot ser, però, que aquests errors fossin corregits al marge, que no ens ha arribat sencer).

Són de certa importància aquestes variants textuals: a la lín. 21 (*i.e.* a 19,14) hi ha la lliçó WYQR'HW que no és testificada per cap MS en l'aparat del Kittel; és una correcció que proposa l'edició de Kittel d'acord amb la LXX (text de Lagarde). El mot ŠB'WT de la lín. 25 (*i.e.* 19,15) i HNḤ de la lín. 19 (*i.e.* 19,13) no es troben en l'aparat crític de Kittel ni al de la BHS.

Notem finalment que aquesta cara-carn devia acabar el quadern,

car té el mot H'L(HYM) com a reclam en direcció horitzontal al marge inferior. Com que aquest reclam no sembla ser present al *foli 2v*, el més probable és que el *foli 1v* sigui un final de quadern¹². Això ens dóna ja una pista sobre el *terminus a quo* de la datació d'aquests fragments, ja que a Sefarad sols a partir d'inicis del s. XIV esdevé corrent el reclam al final de cada *verso*¹³. El copista ha observat també a vegades un altre costum molt estès a Sefarad: la repetició del(s) mot(s) últim(s) de la primera columna en l'inici de la segona¹⁴: *foli 2r* i *foli 1v*.

Per omplir les ratlles sense passar el marge, el copista abans d'arribar-hi quasi sempre soluciona el problema allargant els trets horitzontals de les lletres (a vegades les últimes lletres es comprimeixen esdevenint així semicursives). Digne de notar és que algun cop s'afegeix al final de la ratlla les lletres que manquen deixant un espai en blanc entre aquestes i la ratlla vertical del marge, car això és «més aviat rar a Sefarad»¹⁵.

Foli 2r: És cara-carn i conté el text d'Is 28,4b-19a. En algun lloc és encara visible la incisió vertical i horitzontal feta a punta dura sobre aquesta cara-carn. El pergami amida 30 x 19 cm. amb un marge extern en blanc de 5,5 cm.; l'intern té a penes mig cm. però ha estat tallat; el superior té 4,2 cm. i l'inferior quasi 7 cm.

El verso: Aquesta cara-pèl va d'Is 28,19b a 29,8b, distribuït en dues columnes de 27 ratlles cada una. El text és bastant fet malbé i molt sovint és il·legible.

La importància, doncs, d'aquests fragments radica sobre tot en les variants textuais que ofereix el text de 2Re, és a dir, el *foli 1* (tot i les equivocacions evidents del copista).

FRAGMENT B

D'aquest grup de fragments profètics (Jr i Ez) només ens han arribat un sol full i un petit fragment que pertany, com el *foli 2*, a Jr.

12. De fet sembla haver estat decorat. El que seria una raó més per a afirmar que ens trobem davant un final de quadern. També va en la mateixa línia el format gros del reclam.

13. Cf. M. BEIT-ARIE, *Hebrew Codicology*, Jerusalem 1981, pp. 54,58.

14. Cf. *ibid.*, pp. 59s.

15. *Ibid.*, p. 102.

El text està escrit sempre sobre pergamí. La lletra és quadrada bastant gran (quasi 1/2 cm.) i elegant. No hi ha dubte que és sefardita, semblant a la del Fr. D. Això no obstant, prové d'un altre escriba; les abreviatures són diverses i també ho és la manera d'emplenar els buits a final de ratlla. A més d'utilitzar-se sovint l'allargament dels trets horitzontals de les lletres, alguna vegada hi ha al final de la ratlla la primera lletra (amb un punt al damunt) d'aquell mot que iniciarà la ratlla següent; s'omple sovint el buit a base del tros superior de la *mem* coronat per una ratlleta vertical al mig, com es fa en molts altres MSS. La cal·ligrafia dels nostres fragments és semblant a dos MSS del s. XIII¹⁶. Però la semblança no és tan gran que en puguem treure ni tan sols una hipòtesi plausible de datació.

El text és vocalitzat com en el MS de Leningrad (L), però respecte d'aquest MS els nostres fragments opten sovint a favor de la *lectio defectiva*. Exemples: *foli 2v* (Jr 51,62); *foli 3r* (Ez 16,46 bis; 16,47.48). A vegades, però el cas és a la inversa, els nostres fragments tenen *lectio plena*. Exemple: *foli 3r* (Ez 16,42); *foli 2v* (Jr 51,58). No manca ni el *dageš* de reduplicació ni el *lene*. Falta el *rafe* (que abunda en els MSS medievals tardans) i el *maqef*. És també característic d'aquests fragments que el *holem* amb *lectio plena* té el punt col·locat tant a la dreta que sovint es troba sobre la consonant antecedent. Les *parašiyot* estan marcades, però sembla que no es faci diferència entre les *štumot* i les *ptuhot*. En ambdós casos se sagnen les dues primeres ratlles de la *paraša*, deixant quatre o cinc espais en blanc. El tipus d'accentuació no sempre s'adequa al del MS L. Hem de notar també la grafia del tetragrama: sempre s'escriu amb quatre *yod*, les tres primeres en forma piramidal i la quarta com si fos una gran coma invertida; a sota, el *qameš* i l'accentuació. El més digne de nota, però, és la sovintejada substitució del tetragrama per les consonants i vocals de 'LHYM. Exemples: *foli 3r* (Ez 16,36; 16,48); *foli 3v* (Ez 16,63; 17,3.9; 16,59). En aquests casos el MS L dona la vocalització de 'LHYM al tetragrama¹⁷.

16. Cf. MS 268 a S. A. BIRNBAUM, *The Hebrew Scripts* (v. I: The Text) Leiden 1971; v. II: The Plates) London 1954-1957. El MS («Provençal-Sefardita») és datat del 1239. El segon MS sefardita es troba editat a l'obra de Ch. D. GINSBURG, *A Series of XV Facsimiles of Manuscripts of the Hebrew Bible*, London 1897. És el n.º IX. Es troba en el British Museum i porta la data del 1246.

17. Compari's amb el que passa, p. ex., en el MS 118-Z-42 de la Universitat Complutense, amb el MS 2201 del British Museum, amb el MS 2668 de la Biblioteca

Foli 1r: D'aquest foli sols ens ha arribat un petit fragment de pergami (7 x 8,5 cm.). Aquesta cara-pèl té encara els últims mots de vuit ratlles que contenen Jr 27,8-9. El marge extern és de 5 cm., una mica més reduït que als altres folis. Però tant la lletra, la grafia del tetragrama com la de les vocals fan veure que ens trobem davant un fragment del mateix volum de profetes.

El verso. És cara-carn. Consta de l'inici de 7 ratlles que van de Jr 27,16 al v. 17. El marge intern en blanc és de 5 cm. quasi.

El text del *foli 1* està escrit sobre pergami prim i fet malbé, sovint de lectura difícil; el color lila obscur que ha tacat el pergami dificulta la lectura de la tinta negra de les lletres.

A més del mencionat petit fragment, hi ha un full que ara mesura 39 x 25,5 cm. El capdamunt d'aquest full ha estat doblegat a les envistes de l'enquadrernació. Aquest full de dos folis (*foli 2 i 3*) és tallat de dalt a baix pel marge extern del *foli 2*, amb la mateixa finalitat abans mencionada. Així que el full mesurava aproximadament 46 x 31 cm. (si tenim en compte el fragment en blanc que ens ha arribat que sembla pertànyer al marge inferior del *foli 2* i la tira que pertany al marge extern del *foli 3*). Els marges tenen una mica més de 3 cm.

Foli 2r: Està escrit a dues columnes de 28 ratlles (pel text que es pot llegir encara a la lín. 5 de la columna de l'esquerra es veu que no hi havia pas més de 28 ratlles). El text, no sempre llegible, és el de Jr 51,23b-44a. És la cara-carn. Aquest foli té les primeres quatre ratlles de la columna de l'esquerra totalment il·legibles; aquí el pergami és molt gastat. Sobre aquesta cara-carn s'han fet les incisions horitzontals i verticals d'aquest foli a punta dura.

El verso: Aquesta cara-pèl, escrita a dues columnes, conté el text de Jr 51,45b al v. 62a. Però les dues primeres ratlles de la columna de la dreta, tot i que són il·legibles, contenien certament la part dels vv. que manquen per a enllaçar amb la cara *recto*. El text és quasi sempre molt clar.

Foli 3r: És la cara-pèl del mateix full. Escrit també a dues columnes, conté el text d'Ez 16,34a-52a. Entre *foli 2* i *3* manquen, doncs, molts folis.

Palatina. En cap d'aquests MSS sefardites —si ens atenem a l'aportació ressenyada per E. Fernández Tejero— no trobem la «reacció» del Fr. B «davant» el tetragrama. Cf. E. FERNÁNDEZ TEJERO, *La tradición textual española de la Biblia hebrea* (Textos y Estudios «Cardenal Cisneros» 14), Madrid 1976, pp. XLVI, LI, LIII.

A notar que a la lín. 25 (Ez 16,42) el copista sembla haver oblidat el mot BK, i que a la lín. 27 (Ez 16,43) el text és el del *qere* conegut ZKRT; a la lín. 11 (Ez 16,37) per *homoiotelèuton* s'han oblidat uns mots.

D'aquest *recto* n'ha estat tallat de dalt a baix l'últim mot de la columna amb tot el marge extern. Aquesta tira de 8,5 x 22,5 cm., però, ha pogut ser recuperada. El text és quasi sempre molt clar.

El verso: Sobre aquesta cara-carn s'han fet a punta dura les incisions supralinears i verticals. El text és el d'Ez 16,52b-17,9a. No sempre es llegeix, i quan es llegeix és amb dificultats. Les dues columnes (de 28 ratlles) en què es divideix el text tenen aquí com a les altres cares un marge de 1/1,5 cm. de separació aproximadament. L'inici de cada línia és en la tira a part que acabem de mencionar.

A notar que, segons el *textus receptus*, mancaria el mot que a Ez 17,6 crea dificultats: WYHY (però amb la crida d'un *circellus* sembla que l'oblit hagi estat subsanat en el marge intern, car encara s'hi pot distingir part de la *waw*).

FRAGMENT C

Els fragments que d'aquest manuscrit ens han arribat consten solament de dos fulls en pergamí (4 folis) de 36 x 23,5 cm. Aquesta devia ser la grandària original del manuscrit (car el marge superior era almenys de 3 cm. com veurem al *foli 4*). El marge inferior tenia 5 cm. Els marges interns tenen de 2,5 a 3 cm.; els externs, 5,5 cm.

El text escrit a una sola columna de 28 ratlles conté Dt 21,10b-24,2. Es troba, però, en molt mal estat; i és llàstima, perquè es tracta d'una bonica lletra quadrada sefardita, gran (1/2 cm.) i molt elegant. El pergamí quasi sempre es conserva molt malament, mal·lès sobretot per la manipulació de l'enquadernació artificial, per les taques (lila fosc) i pels corcs.

El copista ha evitat de sobrepassar el marge vertical de final de línia abreujant la *mem* o la *šin* amb un punt al damunt (o escrivint-les senceres amb un punt); una altra solució per la qual opta sovint és l'allargament dels trets horitzontals de les últimes lletres; també redueix el tamany de l'última lletra que esdevé així semicursiva.

El més digne de nota que hem trobat en aquests fragments és la variant del *foli 5v* lín. 5 (Dt 23,21b): YDYK que segons l'edició del

mateix MS L (cf. Kittel i BHS) es troba ja testificada en diversos MSS.

Una *lectio plena* en lloc de *defectiva*, i també a l'inrevés, es troba al foli 1v lín. 5 (Dt 21,20b).

Les incisions supralinears i verticals fetes a punta dura —a vegades encara visibles— semblen haver estat resseguides amb tinta de color marró. Tant les lletres com les vocals han estat fetes amb tinta negra, encara que en general unes i altres apareixen descolorides. També en aquests fragments el *holem* en *lectio plena* té el punt col·locat tant a la dreta que sovint apareix damunt de la consonant anterior.

Foli 1r: El foli té ara 23 x 15,5 cm. Però està retallat pels marges inferiors i externs. Consta de dos fragments que han estat separats en el procés d'enquadernació. Un, el superior, de format irregular (10,5 x 11,5 cm. són les dimensions màximes) conté part de les 8 primeres línies de les 18 que té el foli. Aquest fragment superior va de Dt 21,10b al v. 14a.

El fragment inferior comença amb unes lletres de Dt 21,12b i va fins a 21,18a. Tant aquest fragment com el superior tenen un text molt difícil de llegir, sovint impossible. Sobre aquesta cara-pèl han estat fetes les incisions supralinears i horitzontals sols per a aquest foli. La *paraša sřuma* de Dt 21,18 comença amb uns nou espais en blanc en la línia següent, fet probablement degut a la manca de lloc a la línia anterior.

El verso: És la cara-carn i conté en 18 ratlles el text de Dt 21,18b-22,3b. Un text difícilment llegible fora de les últimes línies. La *paraša sřuma* de Dt 22,1 és adequadament marcada.

Foli 2r: Damunt aquesta cara-carn han estat fetes les incisions supralinears i horitzontals amb punta dura. Són encara ben visibles i han estat fetes sols per a aquest foli. El text té ara només 15 ratlles, però pel text que falta a l'inici d'aquesta cara, en tenia certament 18. Les ratlles actuals contenen Dt 22,4b-12a. El foli és molt fet malbé i poques paraules es poden llegir senceres. Pel que sembla, les *parašiyot* són adequadament marcades. Els marges externs d'aquest foli han estat doblegats per l'enquadernació artificial.

El verso: Aquesta cara-pèl conté Dt 22,14b-21a en 15 ratlles. El marge superior ha estat escapçat i d'altra banda manquen dos versets per a enllaçar amb la cara *recto*. Aquests són els que ocupaven les tres línies que falten per a arribar al nombre 18. El text és també aquí molt deteriorat.

Foli 3r: Ha arribat mutilat pel marge superior, hi falten dues ratlles (a més del marge). De fet, a part s'ha trobat un petit fragment de dimensions irregulars (5 x 4,5 cm.) que certament hi pertany, ja que per la cara-pèl —que és la del *recto*— conté el mot BYŚR'(L) (Dt 22,21) en la primera línia i per la cara-carn unes lletres de l'últim mot de Dt 22,28 i les tres primeres lletres del primer mot de Dt 22,29. A més, el foli té el marge extern doblegat. Fora d'alguns mots de les primeres ratlles no hi ha res del foli que sigui llegible a simple vista. Però, pel que hem dit, és evident que el foli anava de Dt 22,21b al v. 28a. La *paraša sțuma* de Dt 22,23 (lín. 3) es veu encara marcada adequadament, uns 9 espais en blanc dins la mateixa línia.

El verso: És la cara-carn i sobre ella han estat fetes les incisions supralinears i verticals a punta dura per aquesta cara solament. El text no és gens clar i sovint és impossible llegir-lo. Està distribuït en 16 ratlles i va de Dt 22,29b a 23,8a. Però el fragment al que ens acabem de referir conté una petita part de les dues primeres ratlles (Dt 22,28b.29a) que prova fefaentment que el *verso* constava també de 18 ratlles i anava de Dt 22,28b a 23,8a. La *paraša* de Dt 23,8 és marcada correctament com a *paraša sțuma* (lín. 16) (manca, però, al v. 8b la separació present en l'edició de Kittel i de la BHS).

Foli 4r: L'inici d'aquest foli el constitueix un petit fragment (4 x 4,5 cm.) que segueix bé el *verso* del *foli 3*. És un fragment que ha estat tallat del foli original, el seu text tant aquí com al *verso* demostra que estem al *foli 4*. La lletra és molt clara i el pergami ha arribat íntegre, cosa que no es pot dir de l'altre noranta-nou per cent del foli. Les incisions que s'han fet a punta dura sobre aquesta cara-carn (al petit fragment i a la resta del foli) han estat posteriorment resseguides amb tinta marró (o negra que ha passat a marró). El petit fragment demostra bé que el marge superior en blanc d'aquests folis tenia 3 cm. almenys (car es veu tallat). El text de tot el foli, encara que tallat per diversos llocs amb dimensions completament irregulars, conté les 18 ratlles i és molt més llegible que el dels folis precedents. Falten tots els finals de línia, menys a les cinc últimes ratlles. El text va de Dt 23,8b al v. 19a.

A Dt 23,19 i a 23,16 la senyalització de *parašiyot* és diferent de la que s'ha donat en l'edició de Kittel i de la BHS.

El verso: El petit fragment suara mencionat porta les últimes lletres de la lín. 1. El text del qual també aquí es veuen les 18 ratlles conté Dt 23,19b-24,2a. Aquí també la lectura del text és millor que

en els folis restants, encara que s'ha perdut el text de l'inici de les ratlles i del mig d'aquesta cara-pèl¹⁸.

FRAGMENT D

Aquest manuscrit fragmentari té 23 folis. Originàriament contenia almenys tot Gn-Ex. *Ara* comença a Gn 16,3b i acaba a Ex 39,38a. Hi falten, però, molts fragments, com veurem per la descripció full per full. Els fulls són pergamins de 35,3 cm. d'ample per 15,2 cm. d'alt aproximadament. Sovint ens ha arribat només un sol foli dels dos de què constava el full.

La lletra és quadrada, sefardita i molt elegant. Els trets de les lletres són molt semblants als del MS 268 publicat en l'obra de S. A. Birnbaum¹⁹ i als del MS sefardita del British Museum publicat amb el n.º IX per Ch. D. Ginsburg²⁰. Ambdós són de la primera meitat del s. XIII i, per tant, el nostre MS podria procedir de la mateixa època, probablement de finals del s. XIII²¹. El text és vocalitzat, accentuat i dividit en versets per dos punts elevats. Les diferències d'accentuació respecte del MS L són considerables. També s'hi observa alguna diferència de vocalització. El *pataḥ furtiu* és col·locat davant la gutural, la qual cosa és costum de la més antiga tradició tiberiense²². Són marcats els *dageš* i els *maqef*. De *rafes* (que abunden tant en els MSS medievals posteriors) en general no n'hi ha gaires (però en algun foli hi són bastant presents). El *meteg* és a l'esquerra de la vocal. Les *parašiyot* van adequadament marcades. Hi ha algun *qere-ketib* marcat amb el *circellus* i l'abreviació *Q* al marge. El *qere*, les correccions i insercions de mots oblidats es fan al marge intern i extern. Alguns afegits d'aquesta mena són de mà posterior.

Les incisions horitzontals i verticals per a guiar el copista són

18. Resta un petit fragment irregular difícil d'identificar a simple vista. Conté a una cara l'inici de 4 línies que semblen pertànyer al foli 4v.

19. *O.c.* És el MS que porta la data del 1239 abans citat.

20. *A Series of XV Facsimiles of Manuscripts of the Hebrew Bible*, London 1897. Porta la data del 1246.

21. De fet, la incisió de cada full amb una punta dura sobre la cara-pèl és un sistema que s'introduí a Sefarad a finals del s. XIII, cf. BEIT-ARIE, *o.c.*, p. 74. Però s'ha de dir que el nostre manuscrit no usa sempre aquest sistema.

22. Cf. Fr. PÉREZ CASTRO, *Fragments de códices del Antiguo Testamento hebreo en el Archivo Histórico Nacional. I*, dins *Sefarad* 30 (1970) 256. Però en algun cas es troba sota la gutural: foli 3r, lín. 1.

sovint molt visibles i marcades a punta dura, en general sobre la cara-pèl del full, és a dir, sobre els dos folis a la vegada. Sobre la cara-carn queden en general ben marcades les incisions que s'han fet sobre la cara-pèl. Els folis tenen 11 o 12 ratlles amb uns marges de 2 cm. (a dalt); 3 cm. (a baix); al marge extern 3 cm. i 2,8 cm. a l'intern.

Als finals de ratlla, quan no hi cap la paraula sencera, s'omple la línia amb les primeres (o primera) lletres que es repetiran després de començar línia nova. En aquests casos l'última lletra de la línia té un punt al damunt. El copista soluciona també el problema abreujant la *alef* amb un punt al damunt, o allargant el tret horitzontal de l'última lletra del darrer mot.

A més dels fulls que van sols, s'hi compten 3 quaderns. D'aquests, dos consten ara de 3 fulls i és possible que siguin incomplets, car no es troben quaderns de 3 fulls a Sefarad (fora de Toledo). Tots tres quaderns comencen *ara* per la cara-carn, cosa que també és rara a Sefarad; els quaderns segueixen com és normal la coneguda regla de Gregory: cada cara-carn té al costat una cara del seu mateix tipus, i igualment es comporten les cares-pèl respecte les del seu gènere²³.

L'estat actual de la investigació no permet de saber quines són les característiques del text bíblic sefardita que fou tan estimat fins pels rabins askenazis de l'època medieval. Menys encara saber quin fou el seu apògraf. Això no obstant, s'intenta de relacionar els millors MSS sefardites amb el que devia ser el text de Ben Asher. Un d'aquests intents és el d'E. Fernández Tejero²⁴ respecte del MS 118-Z-42 de la Biblioteca Complutense de Madrid. Sobre el tema hem de dir que en els casos de *Hilufim* de Ben ^cUziel mencionats en aquesta obra i que a la vegada es podien controlar amb seguretat en els nostres folis del MS D (encara que els casos suara esmentats són pocs) el nostre MS fragmentari es manifesta del tipus de Ben Asher²⁵.

23. Cf. BEIT-ARIE, *o.c.*, pp. 41,75 (n. 144).

24. *La tradición textual... o.c.* a la n. 17.

25. Així en l'absència de *meteg* a Gn 21,30: ך (foli 2r, lín. 4); cf. *La tradición textual* 355; semblantment a Gn 22,8 (foli 2v, lín. 10); cf. *La tradición textual* 356; a Gn 27,27 (foli 9r, lín. 10); cf. *La tradición textual* 358 (encara que en el nostre foli el *meteg* està a la dreta, i en els *hilufim* de Ben ^cUziel a l'esquerra); a Gn 41,50 (foli 11r, lín. 5); cf. *La tradición textual* 30; a Ex 7,13 (foli 17r, lín. 4); cf. *La tradición textual* 363; a Ex 7,28 (foli 18r, lín. 8); cf. *La tradición textual* 32; a Ex 39,28 (foli 23r, lín. 10); cf. *La tradición textual* 369.

Foli 1r: El *recto* va de Gn 16,3b fins al v. 11a. Consta d'11 ratlles totes ben llegibles. Les incisions de les ratlles són fetes sobre aquesta cara-carn. El foli ha estat retallat per tots quatre cantons encara que el text ha quedat pràcticament intacte.

El verso: Té també 11 ratlles amb el text bastant clar. Aquesta cara-pèl segueix bé el *recto*. Va de Gn 16,11b fins a 17,5a.

Foli 2r: El *recto* va de Gn 21,27b, fins a 22,2a. És la cara-carn i consta d'11 ratlles de lletra molt clara. És el primer foli d'un quadern que ara té tres fulls. És possible que originàriament fos de 6 fulls; el material bíblic que falta després de l'últim foli d'aquest quadern ocuparia 3 folis²⁶. La *paraša p̄tuħa* comença quasi a mitja ratlla, després d'haver deixat nou espais en blanc a la ratlla anterior (lín. 8).

El verso: Té també 11 ratlles de tinta no tan clara com al *recto*, però quasi sempre molt llegible. Per *homoiotelèuton* a la lín. 9 s'ha oblidat uns mots del v. 7. L'omissió és marcada per un *circellus* i els mots han estat posats al marge intern amb lletra més petita però d'igual cal·ligrafia. Damunt aquesta cara-pèl han estat marcades a punta dura les ratlles supralinears i verticals. El text segueix bé. Conté Gn 22,2b-9a.

Foli 3r: El *recto* és cara-pèl. Sols conté Gn 22,9b-13a perquè el full del que forma part ha estat tallat horitzontalment pel mig i, per tant, sols queden 6 ratlles, quasi sempre perfectament llegibles. Les incisions supralinears i verticals han estat fetes sobre aquest cantó.

El verso: Conté Gn 22,17b-21a. Té 6 ratlles; un *circellus* indica en la cinquena l'oblit d'un mot que s'escriu al marge intern; aquest afegit sembla escrit per la mateixa mà que ha copiat el MS, tot i que la lletra és més petita. El text de la *paraša p̄tuħa* (lín. 4-5) comença després d'un espai de 12 lletres aproximadament. La segona i tercera línies no són gaire llegibles.

Foli 4r: Aquest foli té fet malbé l'inici de les quatre primeres ratlles per un gran forat; altrament és molt llegible. El *recto* comença a Gn 23,1b, del qual queden algunes lletres. Té 11 ratlles i conté Gn 23,(1b)-10a. A notar una correcció supralinear (lín. 1). És cara-carn.

26. A finals del s. XIII s'introdueix a *Seфарad* la composició secundària de quaderns de 6 fulls; la composició habitual era de 4 fulls. Cf. sobre el tema BEIT-ARIE, *o.c.*, p. 48s. La composició de 3 fulls per quadern és tradició local de Toledo del s. XIII, *ibid.*

El verso: Sobre aquesta cara-pèl s'han fet les incisions supralinears i verticals a punta dura per a tot el full. Segueix bé el text del *recto*. Conté Gn 23,10b-19a. Al v. 16 s'han omès per *homoiotelèuton* quatre mots que la mateixa mà ha afegit al marge intern.

Foli 5r: És cara-pèl. El text d'11 ratlles és bastant llegible; al mig és menjat pels corcs. El text segueix bé el foli anterior amb el que forma full. Va de Gn 23,19b a 24,7a.

El verso: El text que no és fet malbé pels forats dels corcs o per una taca és molt clar i llegible. És cara-carn i va de Gn 24,7b al v. 14a. Té 11 ratlles. El marge exterior ha estat tallat de dalt a baix.

Foli 6r: Aquest foli forma full amb el 3 i, per tant, el seu *recto* ara conté solament 6 ratlles. És cara-carn. El text és molt clar i llegible. A la primera ratlla (Gn 24,14b) dos mots oblidats han estat posteriorment afegits per la mateixa mà a la part superior de la mateixa línia. El text va de Gn 24,14b al v. 18a. El primer mot de 24,16 porta el *circellus*, la vocalització del fm. i al marge el *qere* (amb la *Q* de l'abreviació).

El verso: És la cara-pèl; té 6 ratlles i a l'última ratlla s'indica de la mateixa manera el *qere-ketib*. El text és molt clar i llegible; les incisions de les ratlles són a penes distingibles. El text va de Gn 24,22b al v. 28a.

Foli 7r: Ara és l'últim foli del quadern de 3 fulls. El *recto* és cara-pèl i sobre ella han estat fetes les incisions a punta dura per a tot el full. Té 11 ratlles i va de Gn 24,32a fins al v. 41a. Al marge extern s'ha afegit a la lín. 8 el mot *BYT* omès en el text, i a la lín. 2 s'ha assenyalat amb un *circellus* un *qere-ketib*. La lletra és molt llegible.

El verso: Té 11 ratlles; és la cara-carn i va de Gn 24,41b al v. 48a. El text és molt clar. Noti's el *pataḥ furtiu* col·locat davant la gutural (lín. 2).

Foli 8r: Té 11 ratlles. La primera conté la *paraša štuma* ben marcada. El text, quasi sempre molt clar, va de Gn 25,34b fins a 26,8a. És cara-pèl i sobre aquesta cara han estat marcades a punta dura tant les ratlles supralinears com les verticals per a tot el full.

El verso: El text té 11 ratlles i és molt clar. A la lín. 2 (Gn 26,9) el copista ha oblidat un mot i amb la crida d'atenció del *circellus* l'ha afegit posteriorment al marge interior. El text va de Gn 26,8b al v. 16a. És cara-carn.

Foli 9r: El foli 9 forma part (amb l'anterior) d'un full que va sol. El *recto* és la cara-carn. Té també 11 ratlles. El text és molt clar i va

de Gn 27,19a al v. 28a. Noti's que a la lín. 10 (Gn 27,27) i per dues vegades el *patah furtiu* es troba davant la gutural. El foli ha estat retallat pel marge exterior de dalt a baix.

El verso: Sobre aquesta cara-pèl han estat marcades les incisions supralinears i verticals que a penes es distingeixen. El text, però, és molt clar i va de Gn 27,28b fins al v. 35b.

Foli 10r: Aquest foli que ha estat retallat de forma irregular, potser a les envistes de l'enquadernació, és mancat de la tercera part de text. El *recto* ara va de Gn 37,36 a 38,10, però és clar que contenia 37,35b i que incloïa 38,11a. És la cara-pèl sobre la qual han estat marcades a punta dura i amb molta pressió les ratlles supralinears i verticals. El text té 12 ratlles i a vegades és poc llegible.

El verso: És la cara-carn i devia anar de Gn 38,11b fins al v. 18a, tot i que de la primera línia no n'ha quedat res. Aquest *verso* devia tenir originàriament 12 ratlles encara que ara només es veuen lletres en 11 ratlles. El text no sempre és llegible.

Foli 11r: És també, com l'anterior, un foli que ara no forma part de cap quadern; és a dir, el full conté un sol foli. El *recto* conté un text molt clar que va de Gn 41,46b al v. 55a. És la cara-carn i té 12 ratlles.

El verso: Té 12 ratlles. El text bíblic començat al *recto* continua bé. S'hi conté Gn 41,55b-42,7a. Sobre aquesta cara-pèl s'han marcat a punta dura les incisions supralinears i verticals que són encara molt visibles.

Foli 12r: El full que ha estat tallat irregularment per tots cantons, menys pel marge superior, de cara a l'enquadernació, conté un sol foli. A aquest foli li manca el final de les dues primeres línies i de les últimes quatre. Les taques de color lila que sovintegen en el Fr. D, dificulten en aquest foli la lectura. El *recto* conté Gn 44,2b-10a en 12 ratlles; és la cara-pèl sobre la qual s'han fet les incisions supralinears i verticals a punta dura i molt visibles encara.

A notar que a la lín. 11 (Gn 44,9) no hi ha el mot 'TW.

El verso: Com hem dit manca l'inici de les dues primeres ratlles. Però es veu clarament que el text començava a Gn 44,10b car encara en queda l'última lletra intacta. Té 12 ratlles; el text va de Gn 44,10b fins al v. 18a. És la cara-carn.

Foli 13r: Amb aquest full de dos folis (13 i 18) ara es comença i acaba un nou quadern que consta de tres fulls (sis folis). Amb aquest quadern es passa ja a copiar el llibre de l'Ex. El *foli 13r* conté Ex 4,31b-5,8a. El text és molt nítid i és quasi enter (una mica menjat

pels corcs). És la cara-carn. Té 12 ratlles.

El verso: Les incisions supralinears i verticals han estat fetes d'un sol cop per a tot el full sobre aquesta cara-pèl. El *verso* té 12 ratlles; el text, que va d'Ex 5,8b fins al v. 16a, és molt nítid.

Foli 14r: El marge extern d'aquest foli ha estat retallat de dalt a baix. El *recto* conté Ex 5,16b-6,1a en 12 ratlles de text molt clar. Sobre aquesta cara-pèl han estat fetes les incisions supralinears i verticals que es distingeixen bé i que foren marcades per a tot el full.

El verso: El text de 12 ratlles és bastant llegible excepte en les últimes quatre ratlles. En aquesta cara-carn hi ha Ex 6,1b-8a.

Foli 15r: Aquest foli és tallat d'una forma irregular pel marge inferior. El *recto* conté dues *parašiyot šumot* (lín. 3.7) marcades per un espai buit aproximat de 13 lletres. A l'última de les 12 ratlles el copista ha oblidat el mot ŠMWT. Aquí també s'ha posat un *circellus* en el text i al marge extern s'ha afegit el mot amb un punt al damunt; el tipus de lletra és divers i molt menys elegant que el del text; és degut a una mà posterior. El *recto* conté Ex 6,8b-16a; el text és molt clar.

El verso: El text té 12 ratlles que contenen Ex 6,16b-25a. És de fàcil lectura quasi sempre. Sobre aquesta cara-pèl s'han fet per a tot el full les incisions supralinears i verticals a punta dura.

Foli 16r: El foli és fet malbé pel marge inferior, però no falta cap ratlla de les 12 que contenen Ex 6,25b-7,2a. El text es troba quasi sempre en molt bon estat. A la lín. 3 el copista ha oblidat un mot que amb la crida del *circellus* ha estat després afegit al marge extern, on es pot llegir, encara que amb dificultats. Les incisions supralinears i verticals han estat fetes sobre aquesta cara-pèl per a tot el full.

El verso: La *paraša šuma* de la ratlla 8 s'indica deixant lliure un espai d'unes 13 lletres. Aquesta cara-carn conté 12 ratlles quasi sempre molt llegibles. El text va d'Ex 7,2b fins al v. 10a.

Foli 17r: El *recto* d'aquest foli conté una *paraša šuma* que és feta per un buit d'unes 12 lletres. Aquesta cara-carn conté Ex 7,10b-18a. El text és molt clar i va distribuït en 12 ratlles.

El verso: Té també 12 ratlles que contenen Ex 7,18b-23a. El text és nítid; sobre aquesta cara-pèl han estat marcades amb punta dura les incisions supralinears i verticals per a tot el full. Aquest foli és el penúltim d'un quadern de 3 fulls (6 folis).

Foli 18r: Té igualment 12 ratlles que contenen el text molt nítid

d'Ex 7,23b-8,1a. Les *parašiyot* (lín. 4.5.10) estan indicades com en els altres casos. Sobre aquesta cara-pèl han estat marcades amb punta dura les incisions supralinears i verticals que serveixen també per al *foli 13*.

El verso: Aquesta cara-carn de 12 ratlles conté Ex 8,1b-8a. Al final de la lín. 10 el copista ha sobrepassat la ratlla del marge intern amb tres lletres que tenen un format més petit. El text d'aquesta cara —amb què s'acaba el quadern de 3 fulls— és sempre clar i nítid excepte a l'inici de l'última ratlla.

Foli 19r: Tot aquest full —que consta de 2 folis— ha estat retallat per sota. Això impossibilita la lectura de l'última ratlla en el *foli 19r*, tot i que és clar que es tracta d'Ex 10,7a. Les 12 ratlles d'aquesta cara-carn contenen Ex 10,2a-7a. A notar que a la lín. 5 i a la 8 el *patah furtiu* és col·locat sota la gutural. Tant aquí com al *verso* és ple de *rafes*. El text d'aquest *recto* és molt clar, encara que en alguns llocs és menjat pels corcs.

El verso: Aquesta cara-pèl té 12 ratlles, i sobre ella s'han marcat a punta dura tant les incisions supralinears com les verticals per a tot el full. De l'última ratlla quasi que no queda res. De tota manera és clar que el text d'aquesta és Ex 10,13a. El text, que és quasi sempre molt clar, va d'Ex 10,7b fins al v. 13a.

Foli 20r: El *recto* té també 12 ratlles però a l'última no es pot veure la vocalització perquè el marge inferior ha estat retallat. Sobre aquesta cara-pèl han estat fetes a punta dura les incisions supralinears i verticals. La meitat del text és molt clar, però és també molt menjat pels corcs. El text va d'Ex 10,13b fins a 20a. A la lín. 1 el *patah furtiu* es troba abans de la gutural.

El verso: Té 12 ratlles que contenen Ex 10,20b-27a. El text d'aquesta cara-carn és molt clar, però abunden els forats produïts pels corcs. La *paraša ptuħa* és marcada per un espai d'unes 9 lletres a la primera línia i nou més a la segona.

Foli 21r: Entre el *foli 20* i el *21* —el qual *ara* inicia un quadern— s'han perdut molts folis, ja que el *foli 21r* comença amb Ex 37,12a. La primera part de la lín. 1 i de la lín. 2 és feta malbé, de manera que el text d'aquesta cara-carn anava d'Ex 37,11b al v. 19a. És un text de 12 ratlles, en general molt fet malbé pels corcs i per la humitat. Es llegeix amb dificultat.

El verso: Sobre aquesta cara-pèl s'han fet les incisions amb punta dura, les supralinears i les verticals per a tot el full. Aquesta cara té igualment 12 ratlles, a vegades de lectura impossible. Es distingeix

amb tot, una variant textual. A la lín. 4 (Ex 37,20a) en lloc de GB^cYM es llegeix KPTRYH (encara que deu ser una influència deguda al mateix terme que apareix al v. 20b). El text va d'Ex 37,19b fins al v. 26a. La *paraša sšuma* del v. 25 s'indica per un espai d'unes nou lletres.

Foli 22r: Es tracta d'un full gruixut que ara té un sol foli. El full és irregular. Pel marge intern es veu retallat en diagonal i així es perden les primeres lletres de les últimes ratlles (*recto*) i les últimes de la penúltima ratlla (*verso*). També ha estat retallat el marge exterior. El text d'aquest foli 22 representa també un salt respecte del foli 21; s'han perdut uns 3 folis, ja que el foli 22r va d'Ex 39,6b (encara que l'inici de la lín. 1 és il·legible) fins a Ex 39,15a. L'espai en blanc de la *paraša sšuma* ocupa unes 10 o 11 lletres a la lín. 3. El text d'aquesta cara-carn és contingut en 12 ratlles.

El verso: Té també 12 ratlles sovint de lectura difícil, a vegades impossible. El text va d'Ex 39,15b fins al v. 21; i és digne de notar que acaba al mig de la lín. 12 com si es tractés d'una *paraša*. Sobre aquesta cara-pèl s'han fet les incisions supralinears i verticals (segurament per a tot el full).

Foli 23r: Aquest últim foli del MS D ha estat retallat pel marge extern i pel superior. Les 12 ratlles, però, són senceres encara que sovint il·legibles, perquè el foli ha estat molt deteriorat a les dues cares per la humitat. Sobre el *recto*, que és la cara-pèl, han estat fetes les incisions supralinears i verticals amb punta dura per a tot el full. El text va d'Ex 39,22a (encara que l'inici de la ratlla és il·legible a simple vista) fins al v. 30a. Les dues *parašiyot sšumot* tenen un espai en blanc d'unes nou lletres.

El verso: Aquesta cara-carn conté igualment 12 ratlles no sempre llegibles, encara que el text és aquí més ben conservat que al *recto*; va d'Ex 39,30b al v. 38a. A notar la variant textual del v. 35a recolzada per diversos MSS (cf. Kittel i la BHS): W'T en lloc de 'T.

Amb aquest *verso* devia acabar el quadern; com dèiem, és la cara-carn de l'últim foli del MS. Però és evident que falten uns quants folis per a acabar almenys l'Ex, folis que segurament trobarem encara al ric arxiu diocesà de Girona²⁷.

27. Resta un petit fragment que deu pertànyer al mateix grup de folis que acabem de comentar. Ara té visibles les restes d'11 ratlles. Escrit per davant i per darrera. Sembla que s'hi pugui llegir el mot ^cWLWT que, sense *mater lectionis*, pertany a Gn 41,2.3.5.19. És un fragment de pergami fi, de grandària irregular (11,3 x 3,7 cm.).

FRAGMENT E

Es tracta de dos fulls de pell escrits només per la cara-pèl, cosa normal tractant-se de *Meguilat Ester*²⁸. Però formaven una sola peça que amidava almenys 45 x 31 cm. La peça fou tallada per la meitat verticalment a les envistes de l'enquadrernació artificial. Les incisions supralinears i verticals són encara clarament visibles i fetes d'un sol cop a punta dura per a tot el full. El text és difícil de llegir i a vegades impossible. Es tracta d'Est 8,13b-9,6a en el primer full. La lletra és quadrada, gran i elegant, sense vocalització. El text es distribueix en 17 ratlles. Aquest full té «dues columnes». Però com que ha estat tallat artificialment, de la segona diguem-ne columna sols queden unes cinc lletres a cada ratlla. A Est 8,15 la *paraša* s'indica per quatre espais en blanc. La primera «columna» acaba a 9,3a i segueix bé la segona «columna».

El segon full va d'Est 9,3b fins al v. 15a, distribuït en tres columnes: a la primera, li manquen unes dues lletres a cada ratlla, que són les que s'han perdut en tallar la peça en dos fulls. A la segona columna, hi van els deu fills d'Aman «penjats» en fila tal com s'acostuma. L'última columna va d'Est 9,12b fins al v. 15a. El segon full és bastant menjat pels corcs i tallat irregularment pels marges superior, inferior i pel cantó esquerre.

L'estat del text fa difícil l'intent de datació.

FRAGMENT F

Ens n'ha arribat solament un full de paper; es tracta de dos folis que porten escrit a banda i banda un fragment del *Tg Onkelos*; el *foli 2* és tallat de dalt a baix. El full originàriament devia tenir 22,5 cm. d'alt per 30 cm. d'ample. Ara amida 24,5 x 22,5 cm. El marge inferior té 4,5 cm. al *foli 1* i 3,7 cm. al *foli 2*; el marge superior té ara sols 2,2 cm. als dos folis, però es veu tallat. El marge intern té 2,5 cm. en ambdós folis. El marge extern tenia almenys 3,5 cm.

El gruix de paper és considerable encara que bastant gastat; les estries verticals són bastant atapeïdes, les horitzontals tenen entre elles un espai de més de 2 cm. No s'hi veu filigrana.

28. Cf. *Meg.* 2,2; *Soph.* 1,2.

La lletra és cursiva sefardita, no gaire grossa (0,4 cm.), però elegant. Com que el copista confon el so *pataḥ/qameṣ* (com passa sovint en els MSS sefardites) no s'hi troba la vocalització *pataḥ*. El tetragrama s'escriu amb 4 *yod*: les tres primeres, en forma de piràmide, i la quarta, com si fos el tret darrer d'un parèntesi. El tipus de lletra és molt semblant a la d'un MS de Mallorca datat del 1352 i reproduït per Beit-Arie-Sirat²⁹. És probable que el nostre fragment sigui del mateix segle³⁰.

Les marques de les ratlles per a guiar el copista no es distingeixen a simple vista. El copista evita de traspassar el marge intern, afegint una *alef* cursiva amb un punt al damunt quan li sobra espai; una vegada (*foli 2v*, lín. 1) s'omple el buit deixant-hi la primera lletra del mot que segueix; també s'ha solucionat el problema dividint la paraula pel mig i posant al damunt de la ratlla en forma horitzontal les lletres que falten (*foli 2v*, lín. 19). Els versets són separats per dos punts. Aquests dos punts es repeteixen després del primer mot del text bíblic.

Foli 1r: El text té 20 ratlles i és, en general, molt llegible i clar, tot i que té algun forat; el final de les últimes ratlles és tan gastat que és difícilment llegible. El text va de TO Ex 29,43a fins a 30,9a.

Les variants d'ortografia respecte de l'edició de Berliner abunden en tots dos folis. Aquí assenyallem com a dignes d'atenció solament les que impliquen canvi de consonants importants respecte de l'edició *princeps* de Sabioneta el 1557 (represa per Berliner el 1884):

	<i>Fr. F</i>	<i>Berliner</i>
Ex 30,1 :	L'SQH	L'QṬR'
Ex 30,3 :	DYR	ZYR
Ex 30,4 :	WYHWN	WYHY
Ex 30,7 :	WYSQ	WYQṬR
Ex 30,7.8:	YSQYNH	YQṬRNH

A remarcar que la variant d'Ex 30,7.8 no es troba tampoc en l'aparat crític de l'edició del *Tg Onkelos* feta per Sperber³¹.

29. M. BEIT-ARIE-C. SIRAT, *Manuscrits Médiévaux en caractères Hébraïques portant des indications de date jusqu'à 1540*, 3 vv., Jerusalem-Paris 1972, 1979. V. I 40.

30. Compari's amb els caràcters del MS sefardita 39b (*Ibid.*, v. II) datat del 1395-1398; amb el MS també sefardita 101a del 1468 (*Ibid.*, v. II); amb el MS 150 de Tortosa datat del 1484 (*Ibid.*, v. I).

31. A. SPERBER, *The Bible in Aramaic*. Volume I. The Pentateuch, Leiden 1959.

Foli 1v: El text és molt clar quasi sempre. Va distribuït en 20 ratlles i va de TO Ex 30,9b fins al v. 21a. Assenyallem les següents variants respecte de l'edició *princeps* (tal com es pot consultar en Berliner):

	<i>Fr. F</i>	<i>Berliner</i>
Ex 30,10:	QRNWHY	QRNTYH
Ex 30,10:	LDRTYKWN	LDRYKWN
Ex 30,15:	(^o PRŠW)T' DYYYY	'PRŠWT' QDM YY
Ex 30,16:	WTH'	WYHY
Ex 30,21:	WYH'	WTHY

Subratllem que en l'edició de Sperber no es troben les dues últimes variants, i. e. les d'Ex 30,16.21. A remarcar també una variant en el *lemma* d'Ex 30,15: KL en lloc de H del MS L editat per Kittel.

Foli 2r: És un foli tallat verticalment de manera que a cada ratlla li falta una tercera part. A la cara *recto* el text té 20 ratlles i va de TO Ex 36,35b fins a 37,11a (tenint en compte que al text li falten uns 2 cm.). És clar i de fàcil lectura.

És interessant de mencionar les variants consonàntiques següents:

	<i>Fr. F</i>	<i>Berliner</i>
Ex 36,35:	TKL'	DTKL'
Ex 37,2 :	MGWW	MGYW
Ex 37,3 :	^o SQN	^o YZQN
Ex 37,9 :	GPYHWN	GDPYHWN

A notar que les tres últimes variants no es troben tampoc en l'aparat crític de Sperber.

Foli 2v: Incloent-hi les primeres 15 ratlles de cada línia que manquen per haver estat retallat el foli, el text va de TO Ex 37,11b fins al v. 25a. El text va també distribuït amb 20 ratlles; és molt intel·ligible i clar. Les variants consonàntiques més interessants són:

	<i>Fr. F</i>	<i>Berliner</i>
Ex 37,11:	DYR	ZYR
Ex 37,24:	DHB	DDHB'

Aquesta última variant no es troba en l'aparat crític de Sperber. Les variants que hem esmentat aporten un interès especial al Fr.

F. Tant de bo que es poguessin trobar altres fragments del mateix MS als rics arxius de Girona.

FRAGMENT C

Es tracta d'un sol full de paper en molt mal estat i destrossat pel mig de dalt a baix, de manera que sols queden les primeres paraules de cada ratlla i, a vegades, les últimes. Ara té uns 20 cm. d'alt per 15 cm. d'ample. El marge de la dreta, que ha de ser l'intern, té 3 cm. en blanc. Pel que ara queda de les ratlles encara visibles podem afirmar que almenys constava de 28 línies. La lletra és semiquadrada (o *mašait* que en diria S. A. Birnbaum). El tetragrama s'escriu amb 4 *yod*, la segona superposada i la quarta com si fos el tret final d'un parèntesi. És difícil de datar. Entre altres raons, per l'estat tan deteriorat del mateix fragment. L'únic que em veig amb cor d'afirmar (i no és gens difícil) és el *terminus a quo*: no pot ser de mitjan s. XII en què es comença a fer el paper a Sefarad³². El MS sefardita i en paper més antic que ens ha arribat és datat del 1225³³. La textura del paper del nostre fragment, d'altra banda, amb les seves estries horitzontals molt atapeïdes no indica pas el tipus de paper més antic. No s'hi veu cap filigrana. Però, essent el paper tan deteriorat, això no vol pas dir que no hi fos.

El full conté només a una banda un comentari a Is 66,9-24. Aquest cantó ha de ser el *recto*, car darrera no continua (com és lògic tractant-se dels últims vv. de l'últim cap. d'Is). Però al darrera s'hi llegeix el mot SPR (=llibre) que deu al·ludir a l'inici del següent comentari (el del *llibre* de Jr?). Les lletres d'aquest *verso* són quadrades, curoses i més grosses que les del comentari del *recto*.

La transcripció, traducció i notes a aquest comentari les trobarà el lector en el *Suplement del Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya* 1 (1981) 9-14.

FRAGMENT H

El MS sencer devia contenir tot el comentari de Raši al primer

32. Cf. BEIT-ARIE, *o.c.*, p. 21, n. 21.

33. *Ibid.*, p. 21.

llibre del Pentateuc, almenys. A nosaltres, però, ens n'han arribat solament 3 fulls (6 folis) de paper en el seu ordre degut. Els marges superiors i inferiors han estat doblats amb vista a l'enquadernació. No sembla que aquests marges tinguessin més del que ara encara es pot mesurar als fulls segon i tercer. *Marge superior*: als folis 3.4 té 3,5 cm.; al foli 5 té 4,5 cm. *Marge inferior*: als folis 2.5 té 3,5 cm. *Marge intern* de tots els folis: 2,5 cm. L'únic marge extern sencer que ens ha arribat el tenim al foli 3 i amida 4 cm. Per tant, podem establir que les mesures dels fulls eren de 39,5 cm. d'ample per 29 cm. d'alt.

El paper d'aquests fragments ha estat reforçat en els marges interns per unes tires de pergami (que en els folis 2.5 ja no ens han arribat); aquestes tires protegien el paper del cosit de l'enquadernador. El paper és bastant fet malbé en el foli 4. La lletra (de 4 mm.) és la típica cursiva sefardita que J. M. Millàs Vallicrosa anomena «molt elegant..., del segle XIII, en la qual tant es distingeixen els nostres jueus»³⁴. És possible, doncs, que el nostre Fr. H sigui d'aquesta època. Respecte de la textura del paper, s'observen unes estries horitzontals molt estretes; de verticals, no se'n veuen. No es veu tampoc cap filigrana.

No es distingeixen ja les ratlles que han servit per a guiar el copista. Aquest evita curiosament de no sobrepassar els marges dels seus folis, però no sempre ho aconsegueix. Els procediments per a aconseguir marges rectes són variats: s'allarguen els trets horitzontals d'algunes lletres (sobretot *alef* i *taw*), o bé es comprimeixen les lletres; altres vegades es posa la lletra primera del mot corresponent amb un punt al damunt (p. ex., foli 6v, lín. 14). Algunes vegades es posa entera la primera lletra i s'abreuja la segona lletra del mot amb un punt al damunt (p. ex., foli 6v, lín. 20). Per emplenar també s'usen trossos de lletra («graphic fillers»), p. ex., en el foli 5v, lín. 16. En el foli 4v, lín. 24, s'usa encara un altre recurs: escriure el mot al final de la línia entre ratlla i ratlla en diagonal i de dalt a baix. Aquest procediment és «molt rar» a Sefarad i quan apareix vol dir que el copista es troba a final de paràgraf³⁵. Ara bé, en la menciona-

34. *Documents hebraics de jueus catalans* (Institut d'Estudis Catalans. Memòries. Volum I, fasc. 3), Barcelona 1927, p. 5 i lám. XXXIII, XX. Compari's amb els caràcters que van del s. XII a l'inici del XIV tal com ho reproduïx Birnbaum, en l'*o.c.*, en els n°s. 249, 250.

35. BEIT-ARIE, *o.c.*, p. 103.

da lín. 24 no som pas en un final de paràgraf!

Quan el copista oblida un mot, es marca en el text amb 3 punts en forma piramidal i el terme s'escriu en el marge intern (*foli 2v*, lín. 17) o bé s'afegeix el mot entre línies (*foli 4r* i *4v*, encara que els afegitons d'aquest foli provenen certament d'una mà posterior). Cada pàgina es comença repetint el mot amb què acaba l'anterior³⁶. El text de Raši va separat dels *lemmata* bíblics per un punt elevat.

Foli 1r: El text és quasi sempre molt llegible, encara que bastant foradat, sobretot a les últimes ratlles. És retallat pel marge extern i per sota, de manera que de l'última ratlla solament se'n llegeix la meitat. El text és el comentari de Raši a Gn 41,8b-42a distribuït en 26 ratlles.

El verso: El text, bastant clar, té 26 ratlles que segueixen bé el *recto*. Conté el comentari a Gn 41,42b-42,3a. L'última ratlla és quasi tota escapçada.

Foli 2r: Ha estat també retallat pel seu marge extern, de manera que falta el final de les ratlles. La tinta que era originàriament negra, es veu quasi sempre marró; a vegades s'ha escorregut i això dificulta la lectura d'aquest *recto*. El text va també distribuït en 26 ratlles i porta el comentari de Gn 42,3b-19a.

El verso: Manquen les dues o tres primeres lletres de cada línia. El v. 20 és desplaçat. Es tracta del comentari de Raši a Gn 42,19b-43,8a que segueix bé el *recto* anterior (tot i que s'han perdut les primeres lletres de les tres primeres línies). El text va distribuït igualment en 26 ratlles i és molt llegible malgrat l'estat del paper.

Foli 3r: D'aquest *recto* ha estat tallat en vertical tot el marge extern amb les últimes quatre o cinc lletres de les 26 ratlles de l'escrit. Aquesta tira té 23,1 x 4,5 cm.

El text d'aquest *recto* és molt llegible; hi ha alguns forats en les últimes ratlles. Conté el comentari de Gn 43,8b-20a.

El verso: Les tres o quatre primeres lletres de cada una de les 26 ratlles es troben a la tira a part suara mencionada. El text no és tan clar com al *recto*, però es pot llegir. Va del comentari de Gn 43,20b fins a 44,13a.

Foli 4r: Quasi la meitat d'aquest foli és menjat pels corcs o tan fet malbé que sols es pot llegir alguna cosa en la segona part de la pàgina (en vertical). El text que ha quedat és, però, perfectament

36. Aquesta pràctica és freqüent a Sefarad des de finals de s. XIII. Però ja al començament d'aquest segle s'hi troba un MS en pergami que la conté en la primera meitat de cada quadern. Cf. BEIT-ARIE, o.c., p. 60.

llegible. El comentari de Raši va de Gn 44,13b fins a 45,1a en un total de 26 ratlles. El text conté l'inici de la *paraša* de Gn 44,18. El *lemma* és escrit amb lletres grosses quadrades i elevades per damunt de la línia. Aquest *recto* conté també uns afegitons col·locats entre línies. El tipus de lletra i el color de la tinta —encara molt negra— indiquen que es tracta d'una mà posterior.

El verso: El text, que malgrat l'estat del foli és encara ben llegible allí on queda paper, s'inicia amb el comentari de Gn 45,1b i arriba fins a Gn 46,6a. És escrit en 26 ratlles. A la lín. 21 s'observa també la mà d'un afegitó posterior.

Foli 5r: El text de 26 ratlles és quasi sempre molt clar i va del comentari de Gn 46,6b fins a 47,2a. A la lín. 2 per *homoiotelèuton* s'ha omès tota una frase i l'omissió aquí sembla marcada per una mena de *circellus* al damunt. També hi ha afegitons posteriors entre ratlles que subsanen omissions del copista.

El verso: El text té també 26 ratlles amb uns caràcters no sempre llegibles, perquè el paper s'ha gastat molt i la tinta s'ha escorregut o bé perquè abunden els forats, sobretot a la part inferior. Aquestes ratlles contenen el comentari de Gn 47,2b fins al v. 27a.

Foli 6r: El text va del comentari de Gn 47,27b fins a 48,7a. Tot i que el paper d'aquest foli és molt fet malbé i menjat, el text que ens ha arribat (més de 3/4 parts) és molt clar en totes les seves línies. Conté també algun afegitó posterior interlineari; cal assenyalar, però, un afegit que sembla de la mateixa mà del copista al marge intern amb lletra molt més cursiva i petita; és un afegitó que no es troba en l'edició crítica de Raši feta per A. Berliner.

La *paraša štuma* de Gn 47,28 és adequadament indicada en la primera línia, on el *lemma* està escrit amb caràcters semicursius i més grossos que els del comentari.

El verso: A vegades el paper d'aquest *verso* és tan gastat que ja no es pot llegir el text que, a més, s'ha reduït a 3/4 parts a causa dels forats que hi abunden. És clar, amb tot, que aquest text de 26 ratlles seguia bé el del *recto*, ja que va del comentari de Gn 48,7b fins a 49,1a.

Acabem assenyalant dues notes importants d'aquests 6 folis:

a) Les variants textuals respecte de l'edició crítica d'A. Berliner³⁷ són bastant abundants, cosa que no és d'estranyar, ja que

37. *Raschi. Der Kommentar des Salomo b. Isak über den Pentateuch*, Frankfurt a. M. 21905 (reimprès a Israel).

durant l'E. M. s'han fet moltes còpies de Raši. Hi ha, doncs, qui sap-les variants. Ens referim a les que impliquen un canvi d'expressió o de contingut. A vegades les variants del Fr. H són les que Berliner ha posat entre claudàtors en el text que edita, perquè considera que aquestes lliçons dels MSS, en general, s'han de preferir a les de les edicions de Raši³⁸, cf., p. ex., el nostre *foli 4r*, lín. 2.3, que és el comentari de Gn 44,15 i també el comentari de Gn 43,11 (*foli 3r*, lín. 6).

b) És també curiosa l'absència dels mots en francès antic que Raši inclou sovint en els seus comentaris i, per tant, també quan comenta aquests capítols del Gn. En cap d'aquestes instàncies no hi ha el mot francès ni la fórmula introductòria BL'Z, «en llengua estrangera». Això en principi és lògic en un text que ha de fer el seu servei a Catalunya i no a França. Però és que tampoc no hi ha cap intent de traduir aquests conceptes al català..., malauradament.

FRAGMENT I

Es tracta de dos tipus de fragments del mateix tractat *Taan.* del *Talmud de Babilònia*:

- 1) *Taan.* 23a-b; 29a-29b: 4 folis en pergamí (2 fulls).
- 2) *Taan.* 9a-b; 12b-13a; 21b-22b; 24a-25b: 10 folis en paper (5 fulls).

El tipus de lletra, el nombre de ratlles idèntic en ambdós fragments, la mateixa alçada dels fulls, els marges, la manera d'omplir el final dels marges, etc., tot ens porta a creure que es tractava d'un únic volum. Com que en aquest volum el copista no disposava de pergamins tan amples com el paper, això el va obligar a fer-ne les ratlles 2,5 cm. més curtes. Una prova ulterior i definitiva que formaven un sol volum la tenim en el fet que allà on acaben els folis en paper comença el text dels fulls dels pergamins (l'un al mig del quadern que ens ha arribat quasi sencer, l'altre sembla ser —pel lloc que ocupa en el Talmud el material que s'hi conté, *Taan.* 29a-29b— igualment un full del mig d'un altre quadern; d'aquest «tercer» quadern sols ens ha arribat aquest pergamí). S'ha de tenir en compte, encara, que al mig del quadern «segon» s'ha perdut un full

38. *Ibid.*, p. XV.

de dos folis (= *Taan.* 22b final-23a). A Sefarad, Itàlia i Bizanci la manera de compondre els quaderns és força variada³⁹. El nostre «segon» quadern tenia certament 6 fulls, i probablement també el tercer, donat l'espai que ocupa el text del Talmud de *Taan.* 25b (foli 12v) a *Taan.* 29a (foli 13r).

El copista d'aquests folis (de paper i de pergami) conserva recte el final dels marges per diversos procediments: quan li sobra espai l'emplena amb una *kaf* volada (o amb una *kaf* escrita al revés) o bé allargant els trets horitzontals de les lletres; quan li manca espai abreuja l'última paraula posant un punt sobre l'última lletra, o bé sobre la primera lletra del mot que en la ratlla següent s'escriurà sencer; a vegades també empetiteix les últimes lletres d'un mot perquè hi càpiga; una altra solució és escriure damunt la línia, horitzontalment, les lletres que falten.

Hi ha alguns afegitons entre línies que són del mateix copista. En els fragments de paper es poden distingir encara les incisions supralínies i verticals fetes a punta dura per a tot el full. En els pergamins, són sobre la cara-pèl i també per a tot el full.

Les mesures són iguals per a tots dos tipus de fragments, encara que pel que fa referència a l'amplada els pergamins eren certament més reduïts, ja que les línies tenen, com deïem, menys text. Els marges externs d'aquests pergamins tenen ara 2 cm. pel seu lloc més ample, encara que es veuen retallats. Ara l'alçada dels dos tipus de fragments és de 22 cm. per 30 cm. d'ample els de paper (i 20,5 cm. els de pergami). Els marges interns dels folis de paper tenen aproximadament 2 cm., els dels pergamins 1,5 cm. Els marges inferiors en blanc dels papers i dels pergamins són de quasi 3 cm. Els superiors —d'uns i altres fragments— tenen 2 cm. aproximadament.

La textura del paper, bastant gruixut, ofereix unes estries verticals molt atapeïdes (7 mm. per cada 4 estries); les horitzontals, difícilment distingibles —si hi són— semblen tenir entre elles 4,5 cm. i no es veuen agrupades.

L'ús de folis de paper i folis de pergami en un mateix volum indica que som en l'època de pas del pergami al paper. Tots els volums fets d'aquesta manera «a Sefarad, Bizanci i Itàlia són també els primers o dels primers manuscrits en què s'usà el paper». El primer volum en paper-pergami es troba ja a Sefarad el 1225⁴⁰.

39. Cf. BEIT-ARIE, *o.c.*, pp. 43-49.

40. *Ibid.*, pp. 37-39. Aquest ús és correlatiu a la pràctica àrab, el primer testimoni de la qual és, pel que sembla, del 1143 (*Ibid.*, n. 61).

Sembla que el paper es començà a fabricar a Sefarad a mitjan s. XII almenys⁴¹. No és gaire temerari de creure que el nostre manuscrit fragmentari sigui del s. XIII o finals del XII⁴². Des del punt de vista de la paleografia he de confessar que no he trobat cap model prou similar en la col·lecció de S. A. Birnbaum (*o.c.*) ni en la de Beit-Arie-Sirat (*o.c.*). Uns caràcters bastant semblants es troben en el MS 2086v reproduït en el Catàleg d'E. N. Adler; l'autor del Catàleg ens diu que procedeix de la Gueniza del Caire, però no ens en dona la datació⁴³.

L'ús del paper-pergamí fou introduït com una mena de compromís entre el paper, barat però fràgil, i el pergamí, car i ensems durador. Per això el full de pergamí cobria l'inici i el final del quadern, i es posava també al mig. De fet, en el nostre cas sembla que els dos fulls de pergamí que ens han arribat constituïen, com dèiem, el full del mig dels quaderns que tenien 6 fulls.

Totes les cares tenen 22 ratlles; els caràcters són semicursius, quasi quadrats, no massa elegants i un xic feixucs; a vegades estan inclinats a l'esquerra (cas de la *lamed*) i en altres casos amb tendència a la inclinació vers la dreta. El tetragrama s'escriu amb tres *yod*, la segona superposada (p. ex., *foli 2r*, lín. 20).

Foli 1r: Paper gruixut i bastant gastat, però el text és molt clar i llegible arreu, excepte al mig del foli pels forats que hi ha. Aquesta cara té visibles les ratlles supralinears i verticals que han servit per a guiar el copista. Han estat fetes a punta dura per a tot el full, i han servit també per a l'altra banda. El text que s'hi conté és *Taan. 9a*.

El verso: No sempre és llegible. Al mig, a més dels forats, s'hi han enganxat altres fragments de paper en el procés d'enquadernació artificial i dificulten considerablement la lectura. Hi ha alguna ratlladura i correcció entre línies. El text continua bé en *Taan. 9a-b* (quasi sense variants respecte al *textus receptus*).

Foli 2r: El text no sempre es pot llegir. El paper és molt gastat en la seva part central. Té també alguna correcció entre línies feta pel mateix copista com en el *foli 1v* amb el qual forma full. El text és el

41. *Ibid.*, p. 21, n. 21.

42. De fet N. Alony, gran coneixedor de la paleografia hebrea medieval, quan a Jerusalem veié les fotografies dels fragments, també es declarà partidari d'aquesta datació.

43. Cf. E. N. ADLER, *Catalogue of Hebrew Manuscripts*, Cambridge 1921. La fotografia del MS apareix amb el n.º 92.

de *Taan*. 12b-13a quasi sense variants. En la *lin.* 1 hi ha amb lletres doblement grosses el títol *mišna* abreujat.

El verso: S'hi veuen bé encara les incisions supralinears i verticals. Al marge extern hi ha un afegitó que, encara que estigui fet amb lletra més petita, procedeix de la mateixa mà. El text conté *Taan*. 13a, quasi sense variants, almenys pel que respecta a la primera part de la pàgina; el text és molt llegible quasi a tot arreu; al mig la lectura és a vegades impossible per culpa dels forats i del paper gastat.

Entre aquest foli i els següents (i entre *foli 1* i 2) falten, doncs, molts folis que s'han perdut.

Foli 3r: Forma part del primer full d'un quadern que en tenia 6. Les incisions supralinears i verticals s'han fet damunt aquesta cara per a tot el full i han servit també per a l'altra cara del full.

El text d'aquest *recto* és el de *Taan*. 21b i és molt clar, fora d'algun lloc en la primera part on el paper és foradat.

El verso: Aquesta cara demostra bé que el color original de la tinta d'aquests fragments era el negre, encara que ara pràcticament sempre es vegi marró perquè s'ha anat descolorint. El text, amb variants de contingut, és el de *Taan*. 21b i és bastant clar.

Foli 4r: Aquest foli és molt deteriorat, però la part que queda es pot llegir bé. El foli es troba foradat a l'inici i al mig. Conté *Taan*. 21b-22a.

El verso: El text que queda és molt clar. En alguna lletra és encara visible el color originari de la tinta, el negre. Conté *Taan*. 22a.

Foli 5r: D'aquesta pàgina sols ens n'ha arribat la meitat. No hi ha més de dues línies senceres. Poc és el text que es pot desxifrar bé. Però sens dubte el text que conté és la continuació de *Taan*. 22a; encara que sols ens han arribat restes de 17 ratlles, el foli en tenia 22 com tots els altres. Algun cop encara s'hi distingeix la marca de les incisions supralinears.

El verso: Encara que sigui igualment fragmentari, és molt més llegible que el seu *recto*. Conté la continuació de *Taan*. 22a.

Foli 6r: D'aquest foli, sols en tenim la meitat. Ha estat tallat de dalt a baix, i també horitzontalment pel marge superior, de manera que sols s'hi pot llegir la primera meitat de 20 ratlles. No s'hi pot distingir cap rastre segur de les ratlles per a guia del copista. Però els caràcters de les lletres són clars. El text és *Taan*. 22b.

El verso: El text de *Taan*. 22b continua en el *verso*, on és molt

clar (excepte en les lín. 2-5); de les línies, és clar, sols queda l'última meitat.

Foli 7r: Amb aquest foli hem arribat al mig del quadern. És un pergami. Sobre aquesta cara-carn s'hi ha escrit *Taan*. 23a amb caràcters molt nítids quasi sempre. Entre aquest text i el *foli 6v* manca un foli que s'ha perdut i que devia ser en paper i contenir *Taan*. 22b-23a. La història de Honi, el dibuixant del cercle que s'adorm durant 70 anys, és relatada en el *foli 7r* ben diversament que en el *textus receptus* de les edicions corrents del Talmud. Del valor d'aquesta «recensió» n'és possiblement bon testimoni l'absència de HZ' LHMRTYH DYLD' LYH RMKY RMKY que no lliga amb el context i que és considerat possible afegitó posterior per l'edició crítica de H. Malter⁴⁴.

El verso: És la cara-pèl i sobre ella s'han marcat a punta dura les incisions horitzontals i verticals per a tot el full. El text és tan clar aquí com en el *recto* (excepte en les quatre últimes ratlles). El text correspon, amb variants considerables, a *Taan*. 23a-23b.

Foli 8r: Les línies d'aquest foli són mig centímetre més llargues (7,5 cm.) que les del *foli 7* amb qui forma el full del mig del quadern que originàriament devia tenir 6 fulls. El *foli 8r* no té marge extern (ha estat tallat arran de l'última lletra). Aquesta cara-pèl conté *Taan*. 23b. La lectura no és gaire fàcil i, a vegades, impossible.

El verso: El text és molt clar excepte en les quatre últimes ratlles. Aquesta cara carn conté la continuació de *Taan*. 23b amb poques variants (almenys pel que es refereix a les deu primeres ratlles).

Foli 9r: Conté de *Taan*. 24a (final) fins a *Taan*. 24b (inici); per tant, entre aquest foli i l'anterior se n'ha perdut un que formava full amb el foli que falta entre el 6 i el 7 actuals. La pàgina es pot llegir bé excepte al mig, on manquen un parell de mots per un forat que s'hi ha fet; la part superior de la pàgina ha estat retallada, de manera que ara en lloc de les 22 ratlles en tenim 19, de les quals la primera és il·legible.

El verso: Sobre aquesta cara es veuen algunes petges deixades per les incisions horitzontals fetes a punta dura per a tot el full. Sobre la lín. 8 hi ha una mena de *circellus* que envia a la correcció o afegitó que s'ha fet al marge extern. El text és en general bastant llegible i conté *Taan*. 24b en 19 ratlles, car —com dèiem— a la part superior li falten les tres primeres.

44. *The Treatise Ta'anit*, Philadelphia (1928) 1978, n. i. l.

Foli 10r: Semblantment al *foli 5* —amb qui forma full— d'aquest foli ens ha arribat sols un petit fragment sencer que conté només part de les 7 primeres línies; és la continuació de *Taan*. 24b.

El verso: El que queda de l'última part de les 8 primeres línies ens permet de veure —encara que el text sigui de difícil lectura— que es tracta del final de *Taan*. 24b.

Foli 11r: El text es pot llegir bé, en general, però alguns mots s'han perdut amb el desgast del paper. Hi ha també alguna correcció interlinear. El foli és sencer i forma full amb *foli 4*. Les 22 ratlles contenen l'inici de *Taan*. 25a.

El verso: Sobre aquesta cara es distingeix encara l'empremta deixada per les incisions horitzontals i verticals a punta dura fetes per a tot el full. Com que tot el full ha estat doblegat per la segona línia amb vista a l'enquadració artificial, aquesta és a penes llegible. Fora d'ella, però, el text és bastant clar i és continuació de *Taan*. 25a.

Foli 12r: És encara visible la petja deixada per les incisions que semblen haver estat fetes sobre el *verso*. El foli ha estat tallat de dalt a baix de manera que hi falta la meitat del text. Tenim sols la primera part de les 22 línies de *Taan*. 25a (final) fins a *Taan*. 25b (inici). El text es pot llegir tot bé i té poques variants pel que es refereix a les onze primeres ratlles.

El verso: Les incisions horitzontals i verticals a punta dura sobre tot el full són encara visibles. Continua el text de *Taan*. 25b que no és tan clar com al *recto*. Evidentment en aquesta cara hi ha sols la meitat última de les 22 ratlles, amb una correcció interlinear.

Foli 13r: Entre aquest foli en pergami i el *foli 12v* s'ha perdut el text de *Taan*. 25b (meitat) fins a 29a (meitat) que correspon a l'espai de 5 fulls perduts que devien ser en paper, com dèiem en la introducció. Per tant, els *folis 13* i *14* eren probablement el full sisè d'aquest «tercer» quadern, és a dir, el full central.

El *foli 13r* conté *Taan*. 29a, és a dir, la part central de 29a, sense arribar al final. El text no és gaire clar, però es pot llegir quasi sempre (té alguns forats). Les incisions horitzontals i verticals a punta dura han deixat empremta visible sobre aquesta cara-carn, però han estat fetes sobre la cara-pèl per a tot el foli.

El verso: És la cara-pèl. Els caràcters no són gaire clars, però s'hi pot llegir bé la continuació del text de *Taan*. 29a.

Foli 14r: En la part inferior del foli, el marge extern té una forma irregular que deu ser «natural», car el copista s'hi ha adaptat. El text

és bastant clar i conté *Taan*. 29a (final), amb variants considerables pel que es refereix a les primeres línies. Sobre aquesta cara-pèl s'hi veuen bé les incisions supralinears i verticals fetes per a tot el full.

El verso: També aquí, a partir de les lín. 14-15, el copista s'ha adaptat al tall irregular del pergamí iniciant dos espais després el text. Aquest és molt nítid excepte en les últimes ratlles.

Amb aquesta cara-carn que conté els últims mots de *Taan*. 29a i l'inici de 29b acaba l'últim fragment del tractat *Taan*. del Fr. I. Afegim simplement que de nou en aquesta cara ens trobem amb variants textuais considerables. A part, doncs, del valor paleogràfic del MS (sobretot com a representant de l'època de transició del pergamí al paper) cal subratllar el que poden aportar les variants, sobretot si un estudi aprofundit mostrés que les variants de valor que assenyalàvem en el *foli 7r* no són casos isolats.

No podem oblidar que Girona ha proporcionat aportacions importants en la literatura talmúdica, no solament respecte de la seva exegesi (pensi's, p. ex., en el gran comentari de Nahmánides), sinó també respecte de la transmissió del mateix text talmúdic: a Girona es va escriure el 1184 —per citar el cas més cèlebre— el còdex dels tres *Babot*, MS Hamburg 165⁴⁵.

FRAGMENT II

Aquest MS tampoc no ha arribat sencer; en tenim solament 3 fragments (2 folis) en pergamí. Es tractava d'una còpia del tractat sobre el dissabte del Talmud de Babilònia, *Shab*. Les dimensions del MS, que podem reconstruir a través del Fr. II, eren considerables: 21,5 cm. d'ample per 28 cm. d'alt almenys, ja que el marge superior que posseïm (*foli 2*) ha estat retallat; el marge inferior íntegre (*foli 1*) té 5 cm. en blanc; l'intern del *foli 1* devia tenir uns 4 cm. (l'altre centímetre i mig que resta, pel plec, sembla pertànyer al marge de l'altre foli que manca); encara que el marge extern del *foli 2* tingui només 3,5 cm., com que sembla retallat, devia haver tingut 4,5 cm.; de fet aquesta és la mesura que trobem en el fragment inferior del *foli 2*, que no sembla retallat.

45. Sobre la transmissió sefardita del text talmúdic es pot consultar com a primera aproximació, H. L. STRACK, *Introduction to the Talmud and Midrash*, New York 1976, pp. 78s.

La lletra d'aquests fragments és gran (4 mm.), elegant, semicursiva i inclinada una mica cap a la dreta. Aquest tipus de lletra es troba en diversos segles; almenys va de finals del s. XII⁴⁶ fins a finals del s. XIV. Tot sospesat, i sobretot tenint en compte l'elegància dels caràcters dels nostres fragments⁴⁷, ens inclinàriem més aviat a datar-los del s. XIII⁴⁸.

El copista dels nostres fragments allarga el tret horitzontal de les lletres quan li sobra espai al final de les ratlles, o bé, si li falta espai, abreuja el mot posant un punt sobre la primera consonant que després repetirà en començar la nova línia. En cas d'oblit d'un mot es posa al marge amb lletra més petita i més cursiva, després d'haver indicat el lloc de l'omissió amb una ratlla horitzontal interliniar. El tetragrama s'assenyala amb tres *yod*, la del mig més elevada.

Les incisions supralinears fetes a punta dura sobre la cara-carn al foli 1 encara es distingeixen a vegades. Al foli 2 es veuen bé les incisions verticals fetes sobre la cara-pèl; semblen marcades amb punta dura.

Foli 1r: Aquesta cara-pèl (23 x 11,5 cm.) conté les 8 últimes ratlles del foli. Fora de la primera d'aquestes ratlles (que és per on el foli ha estat tallat horitzontalment), les altres ofereixen quasi sempre un text clar. És el text del tractat *Shab.* 141a-b (més reduït, però, al final del 141a). A l'angle inferior de la dreta són especialment nombrosos els forats, alguns causats pels corcs.

El verso: És cara-carn. El text de *Shab.* 141b (final) pràcticament arreu de les 7 ratlles és molt clar. L'inici del cap. 21 del tractat és indicat en la lín. 1 per uns caràcters molt grossos (1 cm.) i quasi quadrats. És molt reduït en *Guemarà*. De fet aquestes 7 ratlles van del final de *Shab.* 141b a 142b (inici).

Foli 2r: És cara-carn. Consta de dos fragments que han estat retallats en línia horitzontal. El superior conté les quinze primeres ratlles del foli, i l'inferior, les 7 restants. No hi falta cap ratlla;

46. Vegi's, p. ex., el MS 568 datat del 1184 i reproduït a la placa n.º XXIII d'A. NEUBAUER, *Facsimiles Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library*, Oxford 1886.

47. La *kaf* i la *lamed*, sobretot, del MS de Nova York JTS Rab. 1118, fol. 137v, datat del 1388, semblen menys elegants que les dels nostres fragments. La reproducció (amb indicació de data) d'aquest MS es troba a BEIT-ARIE, *o.c.*, p. 79.

48. Compari's amb el MS «sefardita-provençal» reproduït a EJ «Alphabet, Hebrew», col. 735-736: MS 5660 de la Biblioteca Nacional de Madrid (*foli 195a*) datat del 1264; i amb el MS sefardita complet més antic del tractat *Abodah Zarah* (del 1290). Fou editat per Sh. ABRAMSON, *Tractate Abodah Zarah of the Babylonian Talmud*, New York 1957.

manca, però, la primera meitat de totes les 11 primeres línies car en el fragment superior el foli ha estat tallat també en angle recte, horitzontalment i verticalment. El text és clar, excepte en alguna línia. És el de *Shab.* 150a-b, amb variants considerables respecte al *textus receptus*.

El verso: Aquesta cara-pèl conté al fons del marge inferior a l'esquerra i escrit horitzontalment el mot reclam amb signatura, segurament per ajudar l'ordenació dels quaderns⁴⁹. En el fragment superior manca, evidentment, la segona part de les 11 primeres ratlles. El text, però, tant aquí com en el fragment inferior és molt més nítid i clar que en la cara *recto*. La *Guemará* és dividida per l'abreviació PYS (PYSQ'); aquestes lletres, quasi quadrades, tenen una grandària d'1 cm., i la *samek* porta el punt d'abreviació al damunt. Les 22 ratlles del foli enter contenen *Shab.* 150b-151a; però el text de la *Guemará* hi és molt més reduït que en el *textus receptus*.

FRAGMENT III

D'aquest MS només en queda un foli en pergamí escrit en lletra quadrada. El foli és de dimensions considerables; ha estat tallat pel marge intern on fins falten unes sis lletres. Tenint, doncs, això en compte i que el marge que ens ha arribat sencer —l'extern— té uns 7 cm. hem de calcular que les dimensions d'amplada havien de ser considerables, ja que ara amida 23 cm.; el marge superior sembla que no ha estat tallat, i té 2,3 cm. en blanc; l'inferior es veu retallat, i per la part més considerable té 2 cm. Actualment el foli té 31,5 cm. d'alt.

El tipus de lletra és acurat, gros (mig centímetre), sefardita, molt semblant als caràcters del MS sefardita n.º 243 que reproduïx S. A. Birnbaum⁵⁰ i que és datat del 1483. El nostre foli podria ser, doncs, del s. XV.

El copista ha tingut cura de respectar el marge extern. Ha evitat els buits a final de línia allargant els trets horitzontals de les lletres o atapeint-les a base de fer-ne els trets més estrets, quan li falta espai.

49. Les signatures es posen a Sefarad al principi i al final de cada quadern, i aquest costum es troba ja en el primer MS localitzat (precisament a Girona) que ha arribat fins a nosaltres i que és datat del 1184, cf. BEIT-ARIE, *o.c.*, pp. 65,54.

50. *O.c.*, MS 243.

Una altra solució del copista és abreujar el mot posant un punt sobre l'última lletra que s'escriu.

A assenyalar les correccions interlinears afegides per una altra mà en lletra cursiva (vegi's la diferència de color de la tinta). Aquests afegitons són pocs i es troben sols en el *verso*; tant aquí com en el *recto* el text és molt clar quasi sempre; la tinta negra del text (més aviat marró en les correccions) es manté quasi sempre intacta, la qual cosa fa que el text sigui clarament llegible a les dues cares.

Foli 1r: És la cara-pèl. Manquen unes 6 lletres a l'inici de cada una de les 32 ratlles de què consta l'escrit, car el foli ha estat tallat en vertical pel cantó del marge intern. Les incisions a punta dura han estat fetes fetes sobre aquesta cara; són visibles tant les supralinears com les verticals. El text és el de *Bez. 7a-b*; la *Guemarà* a vegades és més reduïda que la del text babilònic comunament editat.

El verso: Aquesta cara-carn consta igualment de 32 ratlles. Continua el text del *recto* i, ja que la *Guemarà* és aquí també més reduïda, el copista ha copiat part de *Bez. 8a*. El text va, doncs, de *Bez. 7b* a *8a*. Evidentment, 6 lletres falten, aproximadament, al final de totes les ratlles.

FRAGMENT IV

El que queda d'aquest MS talmúdic és un foli i un fragment de foli; ambdós en pergamí. El foli sencer és de dimensions considerables (30 cm. d'ample per 31,5 cm.) tot i tenir els marges incomplets; està escrit a dues columnes. Entre columnes hi ha un espai de 2 cm. Als marges ara encara queden en blanc 4 cm. (a l'intern i a l'extern).

La lletra és semicursiva i de trets molt angulosos; els extrems superiors de les lletres són sovint estellats; les diferències entre els trets gruixuts i prims de les lletres són també molt notables, sobretot al *foli 1*; aquest tipus de lletra no sembla ser sefardita. S. A. Birnbaum l'anomena «Zarphatic»⁵¹. En tot cas els MSS que la tenen

51. Així l'etiqueta Birnbaum; és el tipus de cal·ligrafia usat al centre i al nord de França, cf. el MS 318 en l'*o.c.* de Birnbaum, datat del 1193; però el nostre fragment talmúdic té els trets de les lletres molt més angulosos, és més cursiu i té més contrast entre els trets gruixuts i prims de les lletres. Semblantment podria dir-se dels MSS del 1300, 1303, 1304 (lám. I 26; I 27; I 28 de la col·lecció de BEIT-ARIE—SIRAT, *o.c.*); *idem* del MS askenazi (1257-1258) que reproduceix BEIT-ARIE, *o.c.*, p. 101: Bodleian Library Mich. 617, fol. 11r.

i que he pogut consultar són askenazis, del centre i del nord de França. Així, els caràcters dels nostres fragments s'assemblen molt als del MS askenazi de la «Bodleian Library», MS Heb. 1035⁵², que és datat del 1258⁵³. És, doncs, possible que els nostres fragments procedeixin del mateix s. XIII. Crec que es tracta, però, d'un text copiat fora de Sefarad, posteriorment transportat a Girona (encara que també pot ser obra d'un askenazi immigrant de nou a Girona) i usat en aquesta ciutat, ja que el tipus de lletra de la tercera nota del marge extern del *foli 2v* té les característiques de la lletra cursiva sefardita del s. XIII.

Per guardar els marges el copista ha allargat els trets horitzontals i també ha comprimit les lletres quan li ha faltat espai. S'usen també «empenadors gràfics» (el primer tret de la dreta de la *alef* o una senzilla ratlleta vertical).

El text talmúdic copiat en el foli sencer va de *Keth.* 10b fins a 12a i no hi ha gaires variants en els textos que hem controlat.

Però el nostre MS contenia almenys tot el tractat *Keth.* car el petit fragment (9 x 9 cm.) porta en el *recto Keth.* 2b i en el *verso Keth.* 3a.

Foli 1r: És cara-carn. Les incisions supralinears i verticals han estat fetes sobre aquesta cara amb punta dura. El fragment té sols uns 5 cm. de text, és a dir, el tros final de les primeres nou ratlles del pergami. Aquestes devien ser de la columna de l'esquerra. El text d'aquestes ratlles pertany a *Keth.* 2b. Els caràcters són clarament llegibles. Hi ha també notes marginals en cursiva, difícilment llegibles.

El verso: Aquesta cara-pèl conté l'inici de les 9 primeres ratlles (que devien ser de la columna de la dreta). El text és encara més nítid que el del *recto*, i pertany a *Keth.* 3a.

Foli 2r: Tant aquesta cara-carn com el *verso* estan escrits a dues columnes de 36 ratlles. Les incisions supralinears i verticals semblen fetes amb punta dura sobre aquesta cara-carn. A la columna de la dreta hi ha bastants forats (alguns causats certament pels cores, sobretot els del marge); el text a vegades és de difícil lectura, i arriba fins a les últimes ratlles de *Keth.* 10b i continua a la *columna esquerra* amb *Keth.* 10b-11a.

52. Cf. sobretot els folis 147r, 147v, 148r reproduïts en l'obra per a ús d'estudiants de la Universitat Hebrea de Jerusalem: I. YEIVIN, *Mibḥar Kitbe yad menuqadim šel piyut*, Jerusalem 1972 (1973), n°s. 80-83.

53. Cf. A. NEUBAUER, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library and in the College Libraries of Oxford*, v. I, Oxford 1886.

A la part superior del foli hi ha una nota al marge intern de cada columna que és certament del mateix copista. Les notes del mig, en canvi, no és tan segur que siguin de la mateixa mà. Les notes de la part superior del foli són, en realitat, els mots oblidats. L'omissió s'ha marcat entre línies per un petit tret vertical que s'ha repetit al marge sobre la penúltima lletra del mot en qüestió.

El verso: En aquesta cara-pèl continua el text de *Keth.* 11a-b, amb variants, a la *columna de la dreta*. Els caràcters són sempre molt nítids. Aquesta columna té al marge extern notes de diverses mans; a la part inferior de la columna hi ha un afegitó interlineari de la mateixa mà del copista. Semblantment al marge intern de la columna de l'esquerra l'única nota que s'hi veu és també afegitó de la mateixa mà del copista (sense, però, que aquí s'hi hagi posat o s'hi vegi cap mena de reclam interliniar). Aquesta columna té arreu un text molt clar, encara que té forats considerables, alguns clarament causats pels corcs. El copista ha transcrit *Keth.* 11b (final)-12a.

FRAGMENT V

D'aquest manuscrit sols n'hem recuperat 3 fulls en paper, és a dir, 12 pàgines. Es tracta d'un comentari al tractat *Ber.* del Talmud de Babilònia. Malauradament no posseïm ni l'inici ni el final. Els fulls tampoc no són continus.

El paper es veu molt deteriorat. No s'hi veu cap mena de filigrana. Les estries horitzontals de la textura del paper són molt estretes. La grandària dels fulls és ara —falta sempre el marge superior— de 28 cm. d'alt per 32 cm. aproximadament. El marge inferior té 4 cm. (quan hi és sencer) i l'interior, 2,5 cm. El marge extern no ens ha arribat sencer enlloc.

El nom dels rabins que se citen ofereix un element de datació; els rabins més citats i que porten l'afegit rutinari abreujat «de beneïda memòria», són: Rabad —amb aquesta abreviatura, RBD— i Alfasi —abreujat 'LPS quasi sempre—. *Rabad*, Rabí Abraham ben David de Posquières (1125-1198) és el pare de R. Isaac el Cec, de tanta importància per a la comunitat jueva de Girona! Fou una gran autoritat talmúdica a Provença, a Sefarad, a Nord-Àfrica..., i fins a Israel era conegut i citat sobretot com a comentarista del Talmud⁵⁴.

54. Cf. E. J., «Abraham ben David».

És, doncs, natural que surti citat en els nostres fragments. Alfasi, anomenat així pel seu lloc de naixement, Fez, neix el 1013 i mor el 1103. És tanta la importància del seu gran comentari al Talmud —titulat *Sefer haHalakot*— que ha estat anomenat «petit Talmud». El seu comentari era més estudiat que el mateix Talmud, sobretot a Sefarad. Si tenim això en compte i que aquest comentari, a més de cobrir els tres ordres de la Mišna (*Mo'ed*, *Našim* i *Nezikin*), explicava també els tractats individuals de *Berakot* i *Hullin*⁵⁵ no ens sorprendrà gens que sigui tan citat en el nostre comentari del tractat de *Ber*.⁵⁶

Per altra part, el tipus de lletra és clarament la típica cursiva elegant del s. XIII, de la qual va publicar molts exemplars J. M. Millàs Vallicrosa a *Documents Hebraics de jueus catalans*⁵⁷. És, doncs, molt possible que el nostre comentari a *Ber*. provingui del mateix s. XIII.

El copista soluciona el problema dels marges ben acabats de diverses maneres: allargant el tret horitzontal de l'última lletra; deixant escrita entre línies la lletra que no li cap al final; posant sols la primera lletra del mot amb un punt al damunt (el mot es repetirà sencer a l'inici de la ratlla següent); també s'usen, quan al copista li sobra espai, els «empenadors gràfics» (= el tret inferior de la *lamed* i un punt al damunt).

El tetragrama se cita amb tres *yod*, la tercera amb una cua alçada per damunt de les dues primeres.

Foli 1r: D'aquest foli ens ha arribat només la meitat del text, car falta una bona part del paper, a partir de la meitat de la pàgina (verticalment). El text quasi sempre es pot llegir (malgrat els forats causats pels corcs). Es tracta d'un comentari a *Ber*. 2b distribuït en 26 ratlles (de l'última, però, queden només unes lletres).

El verso: S'hi comenta *Ber*. 3a durant les 27 ratlles que tenia el text. S'ha perdut tota la primera part de les ratlles (o quasi). A més, la tinta és sovint tan diluïda que ja no es pot llegir a simple vista. No obstant això s'ha de remarcar que en la lín. 3 se'ns diu que «el Rabí Barceloní, de beneïda memòria, escrigué...» Potser el text es refereix a R. Yehuda b. Barzillai anomenat també Al-Bargeloní (s. XI-XII). Un rabí de Barcelona que basa les seves *halakot* precisament

55. Cf. E. J., «Alfasi, Isaac ben Jacob».

56. Una de les fórmules utilitzades per citar la *halaka* d'Alfasi és WKN PSQ RB 'LP, «i així ho sentencià R. Alfasi» (*foli 5r*, lín. 22).

57. Cf. sobretot el MS XXXII, escrit a Girona el 1252.

en l'obra suara esmentada d'Alfasi⁵⁸. O es podria tractar de R. Isaac b. Rubèn, nascut el 1043 i anomenat també «Al-Bargeloní»; encara que no s'hagin conservat, escrigué comentaris a tractats particulars del Talmud⁵⁹.

Foli 2r: El foli 2 és també molt deteriorat. Però aquí al text (quan no hi ha forats o estrips, que són considerables al mig de la pàgina i a la part inferior) li falten solament pòques lletres al final de la ratlla. El text comenta en 27 ratlles *Ber.* 3b-4a. A l'inici de la lín. 15 se cita el nom de «R. Ya^caqob de beneïda memòria», difícil d'individuuar⁶⁰.

El verso: Molt més clar i sencer que el *recto*, tot i que només arriba fins a la lín. 21 (a les línies que falten la tinta s'ha diluït). Manca també l'inici de totes les ratlles; el paper es veu tallat de dalt a baix. L'autor comenta *Ber.* 4a.

Foli 3r: El text té actualment 26 ratlles, però sembla mancar-hi la primera. Queden, en canvi, 2 cm. en blanc com a marge inferior, cosa que significa la meitat del marge. Les ratlles són també escapçades al final, perquè el foli ha estat tallat de dalt a baix. Tot i tenir algun foradet, els caràcters són quasi sempre suficientment clars, només que a vegades la tinta ha desaparegut per desgast del paper, o bé s'ha imprès damunt d'ella un altre text procedent segurament del mateix comentari.

L'autor explica *Ber.* 8a. A subratllar que la segona vegada que en aquesta pàgina cita Alfasi, és a dir, a la lín. 21, menciona explícitament el seu llibre *Sefer haHalakot*: «també a partir de les *halakot* de R. Alfasi...».

El verso: Falten les primeres lletres de cada ratlla, i al mig de la pàgina els caràcters s'han esborrat. Altrament el text és llegible. Destorben també la lectura alguns forats i algunes impressions damunt d'aquest *verso* que procedeixen segurament del temps de l'enquadernació artificial. El text va distribuït en 26 ratlles (probablement hi manca la primera) i comenta *Ber.* 8a-b.

Foli 4r: Els caràcters són quasi sempre molt llegibles durant tot el text. El paper d'aquest foli, però, es veu menjat en molts indrets pels corcs i, a més, ha desaparegut en la part superior i sobretot en la inferior. Queden clarament llegibles quasi fins al final (ja que també ha estat escapçat el foli pel marge extern) les 26 ratlles que

58. Cf. E. J., «Judah ben Barzillai».

59. Cf. E. J., «Al-Bargeloni, Isaac ben Reuben».

60. Cèlebre a l'escola de Girona, com a kabalista i polemista, fou R. Ya^caqob ben Sešet Gerondi.

ara es poden comptar. Aquesta pàgina, però, en contenia amb tota certesa 27, car es veu que la primera ratlla ha estat escapçada. El text comenta *Ber.* 9a-b.

El verso: També el *verso* havia de tenir 27 ratlles (la primera s'hi veu escapçada igual que al *recto*). Aquí, però, el text que queda és molt difícil de llegir, sobretot perquè s'hi ha imprès a través de la humitat i de l'enquadernació artificial un altre text a l'inrevés, pel que sembla procedent del mateix comentari talmúdic. Segurament que aquests tipus d'impressions són degudes a l'acció lenta i perllongada de la humitat (o goma) en l'enquadernació artificial. No es pot llegir sencera ni una sola de les 26 ratlles de les que ara consta el text. Tanmateix, és clar que s'hi comenta *Ber.* 9b-10a⁶¹.

Foli 5r: El foli ha estat tallat pel marge extern (no hi poden faltar, però, gaires lletres). Ara tenim sols 25 ratlles, encara que de l'última sols en queda alguna lletra ..., llevat que els petits fragments que han caigut d'aquestes pàgines pertanyin precisament a la part inferior d'aquest foli que aquí és molt mancat. A part d'aquesta deficiència i un gran forat en vertical al mig del foli, el text que ens ha quedat —el comentari a *Ber.* 11b— és sempre molt clar.

S'hi cita diverses vegades el Talmud de Jerusalem i una vegada quasi literalment *Ber.* I 3b.3c. A notar sobretot que en la citació que es fa de la Mišna (*Ber.* 1,4) quan es mencionen les benediccions a dir després del šma^c al vespre, es parla d'una sola benedicció en la lín. 4 (W^cHT L^cHRYH), quan el *textus receptus* parla de dues⁶².

El verso: Al que hem dit sobre l'estat del text al *recto* afegim que s'ha esborrat la tinta en quasi la meitat del text, que continua comentant durant 25 ratlles, *Ber.* 11b.

Pel que se'ns diu a la lín. 10 l'autor del comentari no sembla ser un personatge desconegut. Ha escrit altres llibres: «He escrit un llibre...», KTBTY Š 'HD⁶³.

Foli 6r: El text contenia almenys 26 ratlles, car se'l veu retallat per dalt i per baix⁶⁴. El text és mancat, en part, de les seves dues

61. Sembla comentar també aquest text talmúdic un petit quadrat de c. 5 x 5 cm. que prové dels fragments en qüestió.

62. Però podria ser que hi hagués un intent de correcció del text, car damunt del mot «una», encara que no es pot llegir a simple vista, s'hi veu una correcció o una nota.

63. El punt que està damunt la *samek*, és el senyal normal d'abreviatura en aquests fragments.

64. Els dos petits fragments que tenen restes de dues ratlles (i marge inferior de quasi 2 cm.) estaven units a l'actual ratlla 25.

últimes ratlles i quasi totalment de l'actual primera ratlla. A més, hi ha alguns forats sobretot a la part superior i al mig del foli. Altrament el text és quasi sempre bastant clar. Continua el comentari a *Ber.* 11b.

El verso: El text del *verso* continua comentant *Ber.* 11b i té el mateix nombre de ratlles que al *recto*, però és més clar. A l'inici d'aquest comentari se cita l'explicació del decàleg a través dels mots del *šma^c*; l'explicació és quasi literalment la de *Ber.* I 3c⁶⁵.

FRAGMENT VI

Es tracta de 6 fulls (24 pàgines) en paper gruixut que comenten el tractat del *Talmud Babli* de Cap d'Any, *R. Sh.* Però no podem afirmar amb seguretat que es tracti originalment d'un quadern de 6 fulls car el comentari és discontinu.

El format dels fulls és de 21,5 cm. per 29,7 cm. d'ample aproximadament. Els marges superiors interns i externs tenen aproximadament 2 cm.; els inferiors són d'uns 3 cm.

Malauradament tampoc no ens ha arribat entre aquests fragments ni el principi ni el final. El comentari va de *R. Sh.* 26a a 32b. L'absència quasi total de noms de rabins tampoc no ens ajuda a apropar-nos a l'autor d'aquest comentari⁶⁶. Podem dir a propòsit del tema que l'autor està inserit culturalment enmig del poble de Girona, ja que en coneix la parla: per dues vegades en el *foli 4r* (lín. 15.18) fa la traducció al català del substantiu DBQ pel terme «(en)grud» és a dir, «engrut». Parlant de la licitud de l'ús del *šofar* que ha estat foradat i posteriorment reparat, en la lín. 15 (a propòsit de *R. Sh.* 3,6) es diu: «que explicà⁶⁷ 'enganxaren' amb la cola que anomenem (anomenen) (en)grud», ŠPY' WDBQW BDBQ ŠQWRYN GRWD.

La lletra dels fragments és cursiva sefardita, molt semblant a la del MS sefardita que porta la numeració I 2a en la citada col·lecció de Beit-Arie-Sirat i que és datat del 1225. És possible que els nostres fragments siguin d'aquest segle.

65. De nou se cita explícitament el Talmud de Jerusalem (*Peah*) a la lín. 22.

66. Al *foli 10v*, lín. 14 se cita «Alfasi, de beneïda memòria»; al *foli 6v*, lín. 12, a «Raši, de beneïda memòria»; al *foli 7v*, lín. 1-2; «escrigué el Rabi Alfasi».

67. Segons el context, és possible que la frase tingui alguna cosa a veure amb Raši.

La textura d'aquest paper gruixut mostra que les estries verticals estan molt juntes; les horitzontals van separades per uns 4 cm. No s'hi veu cap filigrana, potser pel desgast del paper.

El copista conserva els marges rectes allargant el tret horitzontal de les lletres; quan li falta espai, estreny les últimes lletres que esdevenen així encara més cursives. Tant l'inici de la Mišna com de la *Guemará* van assenyalats per l'abreviació d'aquests termes escrita en caràcters més grans que els del comentari. En el cas de la Mišna amb lletra quasi quadrada. La tinta ha passat del color negre a l'actual color marró.

Foli 1r: Forma part d'un full irregular de 19 cm. d'ample per 8,5 cm. d'alt. És a dir, només tenim la meitat de la part inferior d'aquest full. En el *foli 1r*, doncs, sols posseïm la primera meitat de les 7 últimes ratlles del foli amb el marge inferior. Encara que el text sigui de difícil lectura, pertany, sens dubte, a un comentari de *R. Sh. 26a*. En la línia 4 hi ha el sinònim de tenda ('WHL) vocalitzat QURBAH (amb la típica confusió sefardita del *qames* amb el *patah*).

Al verso el paper s'ha gastat tant que ja no es veu ni rastre de la tinta.

Foli 2r: Aquest foli forma també part d'un full fragmentari que ara sols té uns 8 cm. d'alt per 21 cm. d'ample. El *foli 2r* conté, doncs, 12 ratlles; el full ha estat tallat per l'última d'elles de manera que únicament se'n pot llegir alguna lletra. De fet cap ratlla no es pot llegir sencera pel desgast del paper i per algun forat; és clar, tanmateix, que continua el comentari a *R. Sh. 26a*.

El verso: Per la impressió de la tinta d'un altre foli damunt del nostre text, es fa quasi sempre impossible la lectura d'aquestes 11 ratlles a simple vista. El que queda llegible sembla pertànyer encara al mateix *R. Sh. 26a*.

Foli 3r: Forma igualment part d'un full de dimensions irregulars, escapçat de tots cantons menys pel marge inferior. El foli té 8,5 cm. d'ample per 20 cm. d'alt. La part superior no té res de llegible fins a la línia 9. El foli és tallat de dalt a baix de manera que només ens resta la meitat del text llegible; tampoc no hi ha gairebé res llegible a les 6 últimes ratlles car el fragment inferior ha estat cobert amb la impressió invertida d'un altre text. El contingut que devia tenir 23 ratlles pertany també al comentari de *R. Sh. 26a*.

El verso: Conserva sols l'última meitat de 22 ratlles, i encara a les 6 primeres hi tenim solament una quarta part del text. A més, el text

que es conserva no és sempre llegible. Això no obstant, és clar que es tracta d'un comentari a *R. Sh. 26b* (final).

Foli 4r: Tot i que és sovint il·legible perquè hi falta la capa superior de paper, s'hi poden veure les 24 ratlles amb tots els marges pràcticament sencers. Important sobretot el contingut de les lín. 15.18 que suara hem esmentat. El *recto* comenta *R. Sh. 27b*.

El verso: Té també 24 ratlles, però sols la meitat és intel·ligible, perquè s'hi ha enganxat la impressió d'un altre text: en la part inferior de la pàgina (i en els seus marges) es troba imprès, quasi sempre a l'inrevés, el text d'una sentència de tribunal⁶⁸.

El verso comenta *R. Sh. 27b*. En la lín. 19 cita el Talmud de Jerusalem.

Foli 5r: Aquest foli és sencer, marges inclosos (excepte l'extern, que sembla una mica retallat en la part inferior). El text consta de 24 ratlles i es pot llegir bé quasi sempre. Es tracta també d'un comentari a *R. Sh. 27b*. En la lín. 8 se cita el Talmud de Jerusalem i en la lín. 3 el copista ha ratllat un text repetit.

El verso: Té 23 ratlles; per culpa del desgast del paper, les 9 primeres ratlles són llegibles sols a partir de la meitat. En canvi, a partir del mig de la pàgina, el text és sempre bastant clar. A la lín. 12 comença el text mišnic (*R. Sh. 3,6b*) amb el primer mot amb lletres quasi quadrades considerablement més grosses que les del comentari. El comentarista, doncs, continua tractant de *R. Sh. 27b*.

Foli 6r: Aquest foli és molt complet quant al text i fins respecte dels marges, que són pràcticament sencers. Excepte l'inici d'algunes ratlles del mig, tota la resta es pot llegir amb relativa facilitat. El text continua comentant durant les 24 ratlles que té, *R. Sh. 27b*. A notar l'existència de notes marginals que semblen del mateix copista, a l'inici (marge extern) i al final de la pàgina (marge intern).

El verso: El text és quasi sempre clar i va distribuït en 24 ratlles. Algun cop dificulta una mica la lectura la impressió en forma horitzontal i a l'inrevés d'un altre text, probablement deguda a l'enquadració artificial. L'autor o el copista continua comentant *R. Sh. 27b*. Al marge extern sembla veure-s'hi la petja de la ratlla vertical per a marcar el marge⁶⁹.

68. De la qual parlarem al final del nostre inventari; en part, aquesta sentència s'hi pot llegir encara amb l'ajuda d'un mirall.

69. No sembla que hi hagi hagut línies horitzontals en aquests folis sobre *R. Sh.* De fet, els espais interlinears varien..., i les línies no són rectes. En canvi els marges, tant l'intern com l'extern, es guarden bastant bé.

Foli 7r: També aquest foli és quasi sencer (té algun forat, sobretot als marges) i s'hi pot llegir bé el comentari a *R. Sh.* 28a-b. El text conté 24 ratlles senceres.

El verso: Fora d'una taca al mig que impedeix la lectura, el text es pot seguir molt bé. Es tracta del comentari a *R. Sh.* 28b. La pàgina té 24 ratlles.

Foli 8r: A l'esquerra de la pàgina el paper ha quedat bastant foradat pels corcs. A més, en aquest mateix cantó es pot llegir encara amb l'ajuda del mirall un text de lletres quadrades elegants, grosses, i també de petites i de cursives. Altrament el text es llegeix bé. En les 24 ratlles de què consta la pàgina, s'hi comenta *R. Sh.* 29a.

El verso: El text de 22 ratlles és clar. Algunes, però, té el paper menjat. L'inici de la *Mišna* (*R. Sh.* 4,1) és en lletra semicursiva més grossa que el comentari, i es deixen uns espais en blanc al final del capítol precedent, i uns altres espais en blanc al final del text *mišnic* del capítol que s'inicia (lín. 12-13). En la lín. 21 es troba també en caràcters més grossos i abreujat el mot *Guemarà*. El comentarista, per tant, tracta de *R. Sh.* 29b.

Foli 9r: Del *foli 9r* que forma full amb el 4, en queden solament els primers mots de cada ratlla. Ara es veu només l'inici d'unes 19 ratlles aproximadament, perquè del *foli 9* sols queda una cinquena part (21 x 4 cm.), i encara la part inferior és coberta per la impressió invertida d'una sentència de tribunal. Hi ha tant poc text recuperable que no em permet la identificació del comentari.

El verso: La mateixa dificultat presenten les últimes paraules de les 24 ratlles que té el *verso*, encara que aquí s'hi llegeix més text.

Foli 10r: És una pàgina de 24 ratlles completes, perquè el marge extern ha estat tallat casualment arran de línia. Però gran part del text d'aquestes línies ha desaparegut, ja que el paper s'ha fet malbé. El text comenta *R. Sh.* 32a.

El verso: Segueix el mateix comentari a *R. Sh.* 32a. Les 23 ratlles que ocupa el text són completes excepte les 5 primeres. La lín. 4 conté el títol de la *Guemarà* abreujat en cursiva però amb lletres més grosses. L'inici de la *Mišna* va marcat també amb lletres més grosses quasi quadrades al final de la lín. 2. En aquesta primera part de la pàgina ha quedat enganxat un petit fragment (probablement procedent dels textos civils que veurem al final del nostre inventari). A part d'això, el text és en general suficientment clar.

Foli 11r: D'aquest foli —que forma full amb el *foli 2*—, sols ens n'ha arribat un petit fragment de dimensions irregulars (5 x 6 cm.).

Aquestes dimensions comprenen els 2 cm. de marge intern; els mots que queden no són sempre llegibles; és impossible una identificació segura del text que comenten. Pel contingut de l'«última» ratlla podria ser que es tractés de *R. Sh. 32b*.

Del *verso* no es pot llegir a simple vista cap mot sencer.

Foli 12r: El *foli 12* forma full amb el *foli 1*. Del *foli 12r* ens queda només la primera part de les 7 últimes línies. Aquest foli —de 7 x 8,5 cm.— sembla ser l'últim que ens ha arribat del comentari a *R. Sh.* El que tenim de text en aquest *recto* comenta *R. Sh. 32b*.

El verso: En aquesta cara sols queden les últimes paraules de les darreres 7 ratlles del foli. Encara es pot llegir algun mot, però la identificació m'és impossible. El fragment és quasi tot ell cobert per la impressió invertida d'un altre text⁷⁰.

FRAGMENT VII

Amb el fragment així numerat arribem a la secció més important d'aquesta sèrie de manuscrits de Girona. Es tracta de 5 fulls en paper de diverses dimensions i de dues procedències distintes. Tots, però, tenen un comú denominador: són poesia religiosa, tots pertanyen a la poesia sinagoga; el full més important, el que hem numerat *Fr.*

70. Resten encara 3 fragments que pertanyen probablement al nostre comentari. Però les seves dimensions i el seu estat de conservació no ens permeten d'ubicar-los. El més gran amida 9,5 x 7 cm. i té els caràcters quasi totalment recoberts per un altre text invertit i de tipus cursiu.

El segon fragment mesura 4 x 3,5 cm., però a simple vista no s'hi pot llegir cap mot sencer amb seguretat.

El tercer fragment és de 4,5 x 4 cm. i de forma irregular. S'hi pot llegir encara algun sintagma (tot i estar molt gastat el paper). Té també marcat amb les dues primeres inicials l'abreviatura del mot «Mišna» amb lletres quasi quadrades i més grosses que la resta del comentari. Després del text de la Mišna hi ha també uns espais en blanc. El tipus de lletra és certament el dels nostres fragments.

Per a cloure la col·lecció de comentaris al Talmud hem de mencionar també cinc petits fragments en paper gruixut (però gastat) de lletra grossa, cursiva i poc curosa. Segons la primera ordenació provisional, són fragments etiquetats amb lletres minúscules: *Fr. g* (14,5 x 9 cm.) que té unes 11 ratlles difícils de llegir a simple vista; cita *B.B.* a la lín. 4; la part posterior (*Fr. h*) està tan gastada que ja no hi resta res imprès. El *Fr. i* (9 x 8 cm.) amb marge, té només alguns mots llegibles; *idem* respecte al *Fr. j*, l'altre cantó del fragment. Els altres fragments (*Fr. k, l, n*) són encara més minsos; estan escrits per ambdues bandes i s'hi pot llegir algun mot; aquests mots són, però, insuficients per a identificar el text. Pot ser que es tracti de comentaris rabínic al Talmud de Babilònia.

VII, no sembla que hagi format part del mateix *Mahzor*: el tipus de paper i de lletra són diferents dels altres quatre fulls.

Com que probablement el Fr. VII és inèdit, se'n fa necessària una transcripció i traducció. És el que pensem fer pròximament en *Arxiu de Textos Catalans Antics 2* (1983), publicat per la Fundació Jaume Bofill de Barcelona. Aquí ens limitarem a fer una breu descripció del fragment: El full mesura 16 x 9,5 cm.; al *recto* té un marge intern de 1,5 cm.; el marge superior tenia almenys 2 cm. ja que es veu incomplet. El paper és bastant gastat; l'únic que sabem dir respecte a la seva textura és que a vegades encara s'hi poden distingir les estries verticals, molt estretes. Té 16 ratlles incompletes perquè el fragment ha estat tallat en vertical abans d'acabar cap vers (del *recto*). Originàriament, però, n'hi havia almenys 17; així es veu a través de la làmpada de quars.

L'acròstic sembla indicar que l'autor és un tal (Ye)huda⁷¹. En tot cas es pot estar bastant cert de l'època en què s'escrigué o es copià aquesta poesia. La lletra és la típica cursiva i elegant sefardita del s. XIII. Indubtablement és exacta a la que trobem, p. ex., en el MS XXI de l'obra de J. M. Millàs Vallicrosa⁷²; aquest MS és datat del 1262 a Barcelona. En l'obra de J. M. Millàs hi ha altres exemples del mateix tipus de lletra del Fr. VII que pertanyen a la segona meitat del s. XIII⁷³. Podem, doncs, suposar que és d'aquesta època el nostre Fr. VII.

Afegim simplement que el contingut cabalístic d'aquesta poesia augmenta, com veurem, l'interès de l'escrit i el fa encaixar bé entre les obres de Girona⁷⁴.

FRAGMENT VIII

Com que aquest fragment de poesia sinagoga em sembla també en part inèdit, ens limitarem aquí a fer-ne una simple descripció. La

71. Aquesta observació la dec —com altres que m'han estat precioses— al gran especialista de la Universitat Hebrea de Jerusalem Y. Yahalom que ha pogut veure les fotografies dels fragments poètics.

72. *O.c.*, p. 141.

73. Cf. els següents MSS: XXII (p. 143) que és del 1263, datat també a Barcelona; el XXIII (p. 145) que és del 1267 datat al mateix lloc; el XXXIII (p. 107) que és del 1274, datat a Montsó.

74. Cf. la introducció, p. 2.

transcripció —en tant en quant és encara possible— la deixarem per a la revista suara esmentada a propòsit del Fr. VII.

Es tracta de quasi mig full (29,5 x 9,5 cm.) tallat verticalment. Formava una mateixa unitat amb els Fr. IX i X: un *Maḥzor* (sefardita?, català?). El paper és gruixut, les estries horitzontals de la seva textura són molt estretes i al marge intern es veu encara una estria vertical. Aquest marge que sembla sencer té només 0,7 cm. al *recto*, mesurant a partir de l'abreviatura PZ (= tornada, PZMWN); aquesta abreviatura està escrita al marge del *recto* cada 4 o cada 3 versos; el marge té 1,7 cm. si partim de l'inici de cada vers. El marge inferior és de 4 cm.; el superior ens ha arribat incomplet, però en el fragment més considerable té 2 cm.

El paper es veu menjat pels corcs, sobretot al començament i també una mica al mig. A part d'això, el text és molt clar, excepte per les 6 primeres ratlles, en les quals el text sovint s'ha esborrat i esdevé il·legible a simple vista.

La lletra, com en els Fr. IX i X, és grossa (mig centímetre), de tipus sefardita i cursiva, difícil de datar. Potser pertany al s. XIV o al XV. S'assembla molt (excepte en la lletra *he* i *peh sofit*) als caràcters del MS de la Biblioteca Municipal de Nîmes 23 (13719) f. 1v⁷⁵, datat del 1468; excepte pel que respecta a la *he* el Fr. VIII conté uns caràcters que són com els del MS de Londres copiats en el n.º 250 del catàleg de S. A. Birnbaum; el MS de Londres porta la data del 1307.

El recto conté:

a) El final d'un *piyut* de 6 versos amb 3 hemistiquis cada vers. Aquest final és difícil d'individuïr. La dificultat prové no sols del reduït nombre de ratlles, sinó també del fet que aquestes són en gran part il·legibles, com hem dit abans.

b) El *piyut* de Isaac b. Yehuda Guiat Alisani (1038-1089) titulat WBKN "DYR 'LHY 'BY B°(T TPLT 'LYHW HNBY'). Com feia preveure la descripció del full, falta un terç d'aquest *piyut* de Guiat per al dia de *Yom Kipur (Minḥa)*. Posseïm, doncs, un bon fragment de la cinquena part de la *Queroba* del *Yom Kipur*⁷⁶ distribuït en 20 versos que tenen cesura.

75. Se'n pot veure la fotografia a l'o.c. de Beit-Arie—Sirat, II, 101a.

76. Cf. I. DAVIDSON, *Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry*, Ktav Publishing House (1929) 1970, p. 179: w n.º 105.

Guiat té més de 400 poemes, la majoria, com és el nostre cas, *piyutim*; aquests, són entre els millors de l'època⁷⁷. La majoria es troben al *Mahzor* de Trípoli, *Šiptey Renanot*⁷⁸; la comparació del text d'aquest *Mahzor* amb el nostre fragment demostra l'interès del Fr. VIII, com veurem sobretot en la descripció del *verso*. Respecte del *recto* mencionem simplement que hi ha 8 variants de contingut que van de la lín. 10 a la lín. 25; variants que podrien tenir el seu interès en una edició crítica de les obres de Ibn Guiat que és per fer. S'ubica també aquest *piyut* en el culte sinagoga de la comunitat jueva de Sicília (procedent de...?). Si bé els textos de *Yom Kipur* manquen en el que potser es podria anomenar el *Mahzor* de la comunitat, el nostre *piyut* és en l'obra que, segons sembla, sortí poc després, probablement per a completar el *Mahzor* de la comunitat de Sicília. I. Davidson descobrí aquest segon text i el descrigué amb el títol de «*Mahzor* desconegut»⁷⁹. Tot això no fa del tot inversemblant la possibilitat que aquests fulls procedixin d'un *Mahzor* català antic, però hem de confessar humilment l'absència d'informació sobre el tema⁸⁰.

El verso. Conté la sisena part de la *Queroba* (cf. *recto*) del *Yom Kipur*. *Hi falten*:

a) El títol, WBKN WYHY B^cLWT HMNḤH. Pel que es veu a la

77. Cf. L. ZUNZ, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, Hildesheim 1966, pp. 194-200; E. J., «Ibn Ghayyat (Guiyyat)»; J. M. MILLÀS VALLICROSA, *Literatura hebraicoespañola*, Buenos Aires (1967) ³1973, p. 75.

78. Editat a Livorno, 1837 (i en 1793).

79. Sobre el tema cf. E. D. GOLDSCHMIDT, *On Jewish Liturgy. Essays on Prayer and Religious Poetry*, Jerusalem ²1980 (en hebreu), pp. 246, 222, 234s. Aquest *Mahzor* de què parla l'autor en pp. 234ss. fou editat a Venècia c. 1582; no l'he pogut consultar.

80. L'o.c. de Goldschmidt en parlar del «*Mahzor* de Catalunya» menciona simplement com a *Mahzorim* catalans editats: l'edició a Tessalònica el 1527; la 2.ª ed. del 1863; la 3.ª ed. del 1869; la 4.ª ed. del 1927 (totes aquestes edicions són fetes a Tessalònica). Segons la recensió que Goldschmidt dona d'aquests textos editats i dels 4 MSS (citats en pp. 278s; són dels s. XVII, XIX, i ara es troben tots a l'Institut Ben Zvi de Jerusalem) ni uns ni altres no contenen el nostre *piyut*. M. SCHWAB va parlar de *Mahzorim* catalans en el *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* XV 60 (1915) 193-204; segons ell es tracta de MSS del s. XI i XIII (dec a J. Riera el coneixement de l'existència d'aquest article intitulat *Prières juives du Rite Catalan*). Schwab afirma, sense provar-ho, que els MSS del fons jueu de la Biblioteca Nacional de París del n.º 590 al 593 inclusivament, són *sidurim* de Catalunya. En realitat, tots els detalls que menciona fan pensar que es tracta de *sidurim* sefardites per a castellanoparlants: la menció del «Rey Don Fernando» en la fórmula de benedicció divina a favor del Sobirà i les rúbriques que transcriu són totes en castellà. D'altra banda els *piyutim* que M. Schwab dona com a desconeguts en l'article, estan tots registrats en el *Thesaurus* de Davidson.

primera lín. aquesta part de la *Queroba* s'ha escrit sota el títol general de (B^cT TPLT) 'LYHW HNBY'.

b) El primer vers —que no sembla haver-hi estat mai—. Aquest vers en els *Mahzorim* és: YWM ZH HW'L // WHDRŠ LŠW'L.

c) Les 5 ó 6 primeres lletres de cada vers⁸¹.

Fem notar, a més, les variants de la tornada:

a) En el títol de facto del nostre fragment, hi va abreujada tota la tornada: PN... °NNY YYY (°NNY).

b) Després de cada vers, el Fr. VIII repeteix sempre el començament del *ritornello* amb un punt a sobre, que és indicació d'abreviatura. No passa així amb els *Mahzorim* editats que he pogut consultar. Així, p. ex., el *Mahzor* de Trípoli, *Šiptey Renanot*, editat a Livorno el 1837, té dues respostes que es van alternant: °NNY YY °NNY i PNH °LY WHNNY⁸².

Ultra aquestes variants de la tornada, n'hi ha una altra a la lín. 7⁸³. Però el text a partir de la lín. 10 (inclusiva) em sembla especialment important —encara que tingui diversos espais il·legibles a simple vista⁸⁴—: el text no es troba en el *Mahzor* suara citat ni en cap altre dels mencionats en n. 82, que són els que contenen el nostre *piyut*. Valdrà la pena de fer-ne una transcripció en *Arxiu de Textos Catalans Antics 2* (1983); de fet la novetat d'aquest *verso* sembla continuar fins a les tres línies últimes que —segons costum dels *Mahzorim* sefardites— estan escrites de baix a dalt aprofitant el marge intern. Així, doncs, de la lín. 10 a la 27 (encara que al mig i al final hi ha pocs mots llegibles), més les tres últimes línies del marge escrites en vertical (quasi sempre llegibles), el Fr. VIII aporta material nou probablement desconegut.

81. En els versos les cesures es marquen per un punt elevat.

82. El mateix passa en l'edició de 1793; *idem* en el *Šiptey Renanot* de Venècia de 1711 i de 1648; el resultat és el mateix en l'obra editada per M. Sachs (que cita I. DAVIDSON: *Die Religiöse Poesie der Juden in Spanien*, Berlin 1901, pp. 11s; conté el text i la traducció a l'alemany).

83. A la lín. 7 el Fr. VIII afegeix 'T KL; és a dir, «totes les coses», en lloc de «les coses» (= *Mahzor* ed. a Livorno).

84. Perquè s'ha gastat el paper o bé perquè s'hi ha imprès el text d'uns fragments jurídics (dels quals parlarem al final de l'inventari); a vegades es pot llegir algun mot d'aquests textos jurídics, però generalment només amb l'ajuda d'un mirall es pot estar segur d'alguna lletra.

El marge superior i inferior són iguals que al *recto*. L'intern té c. 1,5 cm. en blanc.

FRAGMENT IX

El Fr. IX forma part de la mateixa unitat del Fr. VIII. El tipus de paper i la lletra són iguals i, per tant, el que a propòsit de l'època hem dit allí, val també aquí. El Fr. IX consta d'un sol full, però tot i que ha estat tallat verticalment per la meitat, s'han conservat els dos fragments pràcticament sencers. Units, les seves dimensions són: 20 cm. d'ample per 29,5 cm. d'alt; el marge intern del *recto* té 1,7 cm. i l'extern 3,2 cm. (ambdós semblen sencers); el superior, que podria ser incomplet, té 1 cm. i l'inferior, 4 cm. aproximadament. Excepte a les tres primeres ratlles el text és molt ben conservat quasi sempre. El *piyut* que porta el títol amb lletres més grosses a la lín. 3, té 24 ratlles (més tres escrites en vertical); cada vers té 2 cesures (3 hemistiquis separats aproximadament per 1 cm.). Cada 3 versos es repeteix la tornada. Es tracta de la cinquena part de la *Queroba* 'NŠY LB⁸⁵ que porta per títol WBKN 'ZKWR ŠDQT ŠLŠT ŠWPKY ŠY(ĤĤ WN^cTWR LHM BMN)ĤĤ.

La *Queroba* pertany a Moisès Ibn Ezra⁸⁶ i era usada per a la *Minħa* de *Yom Kipur* en les comunitats de Provença: Carpentras, Avinyó, Lislo («L'Isle-sur-la-Sorgue») i Cavaillon. Es troba també, com diu el *Thesaurus* d'I. Davidson, en el *Seder* de R. Amram Gaon⁸⁷. L'interès principal del nostre fragment radica, doncs, en les variants textuals que ofereix respecte del *Minħag* de Provença⁸⁸. Un interès ulterior l'ofereix el final del nostre fragment: les tres línies col·locades en vertical demostren que el nostre fragment donava per acabada la *Queroba* en els mots W'ŠB MŠWMM ja que tenint espai en blanc no l'ha utilitzat. En el *Mahzor* de Carpentras hi ha encara unes 5 ratlles més⁸⁹. Acabem la nostra descripció del *recto* dient que falten per identificar els pocs mots llegibles de les dues primeres ratlles. Per descomptat no coincideixen amb el text corresponent del *Mahzor* de Carpentras.

85. Cf. DAVIDSON, *o.c.*, y n.º 1154.

86. Cf. J. M. MILLÁS VALLICROSA, *Literatura hebraicoespanyola*, Buenos Aires (1967) 31973, pp. 80-83; i a E. J., «Ibn Ezra, Moses ben Jacob».

87. Editat a Varsòvia, 1865, pp. 55b-56a.

88. Fixant-nos només en les variants de contingut respecte al *Seder ha-Tamid* dels «dies terribles» de Carpentras, editat el 1379 a Amsterdam, es poden comptar 7 variants: al vers quart YŠB en lloc de YŠR del *Mahzor* de Carpentras (les variants dels versos 15.17.20-dues-22.26 —o segona línia en vertical— semblen menys importants).

89. El mateix podem dir respecte al ritual de *Yom Kipur* d'Avinyó (*Seder 'al yom Kipur keminħag 'Avignyon*), editat a Amsterdam el 1766; i també respecte al *Seder* de Amram que acabem de citar.

El verso: Té 28 ratlles i 5 en vertical⁹⁰. El text segueix el del *recto* a partir de la lín. 16 on ens trobem amb la part sisena de la mateixa *Queroba* de Moisès Ibn Ezra que acabem de citar⁹¹. Aquesta es troba també al *Mahzor* de Carpentras esmentat anteriorment⁹². És el primer *Siluq* de la *Minha* de *Yom Kipur*. A la lín. 24 comença el segon *Siluq* —els mots d'encapçalament tenen lletres més grosses i més quadrades⁹³—. A partir del final de la lín. 31/32 (o 3-4 en vertical) comença el tercer *Siluq* (d'acord amb el *Mahzor* citat)⁹⁴. Per tant, al Fr. IX li manca més de la meitat d'aquest *Siluq*. És obvi l'origen kabalistic del *piyut*. Es mencionen les 10 *Sefirot* de les quals procedeixen per emanació els éssers creats⁹⁵.

És difícil d'identificar els mots de les 5 primeres ratlles d'aquest *verso*. Ho deixo per a mans més expertes. Acabem dient simplement que el *Pizmon* de la lín. 6 comença amb MWŠKY °WL °WNYM que és la part quarta de la *Queroba* 'NWŠY LB de Moisès Ibn Ezra⁹⁶.

FRAGMENT X

És un full incomplet⁹⁷ que, pel tipus de paper, lletra i contingut, forma part de la mateixa unitat que els Fr. VIII i IX. Ha estat tallat verticalment amb vista a l'enquadernació artificial. El text és quasi sempre molt clar, excepte en el *verso*.

El recto conté:

a) Sis línies de poesia que són el fragment final del *Pizmon* 'L 'LHW DLPN NPŠ QWR'⁹⁸; pertany a la litúrgia dels «dies terribles»

90. El marge intern té uns 2 cm.; l'extern, 3,4 cm.; l'inferior, 4 cm. i el superior, 1 cm. aproximadament.

91. Cf. DAVIDSON, *o.c.*, n.º 1063.

92. A continuació, és a dir, a la p. 162b.

93. Aquest *Siluq* conté variants respecte al *Mahzor* de Carpentras i respecte a l'edició de Sh. BERNSTEIN, *The Collected Liturgical Poetry. Mose Ibn Ezra*, Tel-Aviv 1957, n.º 206.

94. En l'ed. de Sh. BERNSTEIN ocupa el n.º 207.

95. Segons Sh. BERNSTEIN (*o.c.*, n.º 205, n. 1) el *piyut* ha rebut molta influència kabalística del *Sefer ha-Yesira* (s. III-VI d. C. pel que respecta al seu nucli principal).

96. Es troba, entre altres llocs, al *Mahzor Qaṭan* d'ús a Argèlia (ed. Livorno, 1878), segons DAVIDSON, *o.c.*, M n.º 829.

97. Té 29,5 cm. de llarg per 14 cm. d'ample. Els marges, tant en el *recto* com en el *verso* són: l'inferior, de 3,5 cm.; el superior, de 2,2 cm.; l'intern, d'1,7 cm.

98. Segons DAVIDSON, *o.c.*, A n.º 3392, es troba al TŠLWM d'Abudraham, Berlin 1900, p. 151.

en el *Mahzor* sefardita del 1320 fotocopiats per D. S. Löwinger-Y. Yahalom⁹⁹; és més, allí està també davant del *piyut* intitulat WBKN MŞYL que és el *piyut* que ve a continuació en el Fr. X.

b) WBKN MŞYL. Aquest *piyut* del *Yom Kipur* pertany a Moisès Ibn Ezra i fou editat per Sh. Bernstein a Tel-Aviv el 1957¹⁰⁰. Abans, però, l'havia publicat deficientment en el setmanari *Ha-Doar*¹⁰¹. Intentà de corregir les deficiències en la col·lecció dedicada a Moisès Ibn Ezra suara esmentada. El 1973 D. S. Löwinger-Y. Yahalom publicaren el citat MS Parma de Rossi 860 que també conté aquest *piyut* de Moisès Ibn Ezra. El nostre Fr. X afegeix elements importants al coneixement del tema, sobretot respecte de l'acròstic. En efecte, ara podem veure pel Fr. X que l'acròstic és perfecte i complet¹⁰², ja que cada un dels 13 versos comença amb una consonant del nom de l'autor, segueix el mot de benedicció ḤZQ i es clou amb el terme sovint usat en aquests casos, SLH. L'autor signa amb el nom MŠH HQTN. No hi falta, cap H, com es pensava Sh. Bernstein¹⁰³. No solament tenim, doncs, en el Fr. X un altre MS, sinó que és en certa mesura el més complet dels tres MSS del *piyut*, ja que, com dèiem en n. 102, al de Parma de Rossi li falta el vers que s'inicia pel mot HWMYM. Malauradament tots els nostres versos han estat escapçats pel final per la tisora que ens ha privat de les 8 últimes lletres aproximadament. Per a la valoració del Fr. X notem, finalment, les moltes variants de contingut respecte del MS Parma de Rossi 860¹⁰⁴.

99. *Sefardi Mahzor for Rosh haShana and Yom Kippur*. MS Parma de Rossi 860, Jerusalem 1973, v. III, pp. 199s.

100. *O.c.* Cf. *ibid.* el n.º 9.

101. 37 (1939) 664-665. Segons aquest article el text provenia d'un MS (exactament d'un *Mahzor* d'origen «desconegut i únic al món pel que nosaltres podem saber», p. 664) que pertany al Seminari rabínic de Nova York. A. Marx suposava que el MS datava del 1550-1560.

102. En el MS Parma de Rossi el copista ha oblidat el vers 3 (perquè comença amb la mateixa lletra que el vers 4).

103. Tampoc no se l'ha de seguir quan corregeix el text en el vers 6 (3 en el Fr. X). Menys encara en el vers 11 (6 en el Fr. X) on vol explicar la N del MS de Nova York en ṬWB^cYN com una al·lusió a la signatura QTN, ja que en el Fr. X el vers 7 comença precisament per N.

104. Vers 2:	ŠWKNYM	MS Parma:	ŠWKBYM
Vers 6:	MM ^c MQY	MS Parma:	M ^c MQY
Vers 7:	NWSDW ^c LYHM	MS Parma:	^c LYHM
Vers 11:	ṬNWSYM	MS Parma:	ṬNŠYM
Vers 11:	ḤŞYLNW	MS Parma:	YŞYLNW

Notem també com a variant que el Fr. X repeteix a l'inici de cada vers el mot MŞYL.

c) A continuació, amb el títol *Pizmon* (amb lletres més grosses i sagnant les dues primeres ratlles), segueix HRDYM LBYT TPLTM que és la part quinzena de la *Queroba* de Šaharit del *Yom Kipur*; el títol de la *Queroba* és M'RŠ ŠPLNW. En tot cas, com a tal es resa en diverses comunitats, entre elles les quatre de Provença citades abans: Carpentras, Avinyó, Lislo i Cavaillion¹⁰⁵. També aquí el MS Parma de Rossi mostra la mateixa seqüència que els nostres Frs.: després de MŠYL segueix el *pizmon* HRDYM...¹⁰⁶. L'autor del *piyuť* és també Moisès Ibn Ezra¹⁰⁷.

La tornada és indicada adequadament pel primer mot del Sal 33, 19 amb un punt d'abreviatura al damunt¹⁰⁸.

El text és molt fàcil de llegir, excepte en la primera i última ratlla, òn es troba algun foradet, originat pels corcs. En el *recto* només tenim 8 ratlles d'aquest *pizmon* que tenen l'interès de contenir variants textuais considerables tant respecte del *Maħzor* de Carpentras com del MS Parma de Rossi.

En el verso trobem:

a) El final del *pizmon* de Moisès Ibn Ezra que s'inicia en el *recto*. Són 3 ratlles de difícil lectura com totes les ratlles del *verso* (excepte les 4 escrites en vertical); damunt gran part del *verso* s'ha enganxat un altre paper difícil de treure sense danejar el text primitiu.

b) El *piyuť* de Moisès Ibn Ezra intitulat WBKN °NY. Segons l'acròstic, l'autor signa: «Jo, Moisès, fill de Jacob, fill d'Ezra». Les dues últimes ratlles escrites en direcció vertical contenen les lletres ° i Z de l'acròstic. Per tant, al nostre fragment li falten només 2 versos (8 hemistiquis) per a acabar el *piyuť*. També en el MS Parma de Rossi després del *pizmon* HRDYM segueix el *Mistagab* WBKN °NY¹⁰⁹. En la lín. 4 del *verso* del Fr. X es llegeix bé la tornada del *piyuť*: W'T °M °NY TWŠY°, la qual cosa comporta una variant (la

105. En el *Seder* dels «dies terribles» de la comunitat de Carpentras editat a Amsterdam el 1739 es troba a les pp. 96a-96b. Cf. DAVIDSON, *o.c.*, § n.º 516.

106. En la citada edició de Löwinger-Yahalom es troba a les pp. 201s. del v. III.

107. El *pizmon* ha estat també editat per Bernstein en la citada col·lecció amb el n.º 166.

108. És estranya l'abreviatura GM (amb dos punts al damunt) a la lín. 3 del *pizmon*; no es troba en el *Maħzor* de Carpentras ni al TŠLWM d'Abudraham (Berlín 1900) ni en el text editat per Bernstein, ni tampoc en el MS Parma de Rossi. Podria ser la rúbrica «açaba», és a dir, repeteix la frase del Sal 33,19 amb el mot que manca: LHŠYL MMWT NPŠM WLHYWTM BR°B.

109. Cf. l'edició del MS, *o.c.*, v. III, p. 202.

conjunció copulativa) respecte del MS Parma de Rossi; aquesta variant no és única; encara que no es poden llegir a simple vista tots els versos, hi hem pogut detectar altres variants que són certament dignes de tenir en compte a l'hora d'una edició crítica del *piyut*¹¹⁰.

FRAGMENT XI: FRAGMENTS JUDICIALS

Es tracta de 3 fragments en paper que en realitat formaven un sol full; de dimensions irregulars i amb marges. El tipus de paper és d'un gruix bastant considerable tot i que es veu gastat. Respecte de la textura del paper, no s'hi pot observar res més que les estries verticals molt juntes. No s'hi veu filigrana, cosa que no és d'estranyar ja que les dimensions són massa reduïdes.

Ens ha arribat la part superior d'un full (10 x 17 cm.) escrit a quatre cares i que conté l'inici de 7 ratlles al cantó esquerre (*Fr. a*¹¹¹), i el final de 7 més a la pàgina de la dreta (*Fr. b*). Sembla que es tracta de sentències de tribunal, però és difícil d'especificar més. No apareixen ni noms de rabins sotasignants, ni datacions. Tampoc noms propis.

Si no llegim malament, a la línia 1 (*Fr. a*) apareix la frase jurídica aramea: «Hom pot dir lladre a qui li porta demanda al tribunal» — TB^cN' LYH BDYN'; en el diccionari d'A. Eben Shoshan¹¹² TB^cN' és assenyalat com si fos un mot procedent de l'època de l'*haskala* (s. XVIII-XIX), però els nostres fragments són evidentment molt anteriors; concretament la cal·ligrafia cursiva i elegant ens els fa col·locar vers el s. XIII¹¹³.

Fr. b ha estat tallat en dos, de manera que posseïm també l'inici de 8 ratlles del mateix text (*Fr. e*: 8,5 x 10,5 cm.) que parla del dret

110. Entre elles,

vers 2: KL BWR

vers 9: TL GPRYT

vers 2 (marge): KM'Z

MS Parma: KGBWR (d'acord amb Jr 14,9).

MS Parma: TL WGPRYT

MS Parma: KM'Z (d'acord amb Sal 81,15).

KM'Z deu ser un error del copista; el mateix hem de dir respecte a la variant WT de l'últim vers del *Fr. X*.

111. Sota d'aquestes ratlles segueixen alguns mots pertanyents a les 4 ratlles posteriors que han caigut del seu lloc original (*Fr. a,1*).

112. *Ha-Milon He-Hadaš*, Jerusalem ⁵1974 (en hebreu).

113. El MS XXXII escrit a Girona el 1252 (ed. MILLAS VALLICROSA, *o.c.*, p. 165) té un tipus de lletra molt semblant al del *Fr. a*; i cf. de l'*o. c.* els MSS de les pp. 111, 127, 143, 147, 153 (tots del s. XIII).

d'algú respecte d'un lloc on era prohibida la possessió. Els orfes no poden encara, per manca d'anys, ser escoltats en el tribunal¹¹⁴.

Al darrera hi ha també dos textos incomplets. El de l'esquerra (*Fr. c*) parla de la «protesta legal»¹¹⁵ per a evitar la possessió per simple ocupació. Té sols els primers mots de 12 ratlles. Però s'hi han d'afegir els mots que queden dels finals de ratlla al *Fr. f* (12 ratlles). El text de la pàgina de la dreta (*Fr. d*) de llegible només té part de les tres primeres ratlles; tracta d'una hipoteca de la qual hom pretén que ja ha passat el temps. La textura i la forma del paper demostren que s'hi ha d'afegir un fragment que conté alguns mots en 8 ratlles que continuen el mateix tema¹¹⁶.

CONCLUSIONS GENERALS

Alguns dels fragments que acabem d'inventariar semblarien no tenir cap mena d'importàcia, p. ex., els últims fragments de tipus «civil», però aquests, tot i ser tan incomplets, poden aportar el seu granet de sorra a la història de la llengua hebrea (cf. p. 53). Altres, com és ara alguns fragments bíblics, podran ajudar al coneixement de la tradició del text hebreu a Sefarad a l'època medieval, i algun cop fins i tot podrien tenir el seu rol en l'estudi de la crítica textual (cf. *Fr. A. B. C. D*; i *F* respecte del *Tg Onkelos*). El *Fr. D*, a més, té un interès paleogràfic especial per la curosa vocalització i accentuació, almenys. L'abundància de folis (23) —que segurament podrem encara augmentar en un pròxim inventari— reforça aquest interès. Té també interès paleogràfic el que dèiem a propòsit del *Fr. A* (cf. p. 4) i *H* (cf. p. 22s). En canvi, crec que queda amb interrogant la utilitat d'aquest mateix *Fr. H* de cara a la crítica textual dels comentaris de Raši al *Gn*.

El possible valor dels fragments talmúdics per a un millor coneixement del *textus receptus* (?) a Sefarad i a l'època medieval, és molt difícil d'escatir. En el cas del *Fr. I* és segur almenys el valor paleogràfic d'aquests 14 folis. També en aquesta línia i ja que s'ha trobat a Girona, s'ha de subratllar el valor del *Fr. IV* perquè és d'origen azkenazi.

114. És possible que el *Fr. VI, foli 4*, contingui algun mot del nostre text enganxat al *verso*.

115. El mot מְהָא apareix a la lín. 11 entre cometes (a dalt i a sota del mot).

116. A la ratlla 4 podria citar-s'hi *B. M. 110a* ja que s'escriu: מִשְׁכֵּנִי דְשִׁוּק' וְקָו'.

Fins que no s'arribin a identificar els autors dels comentaris talmúdics (Fr. V i VI) serà difícil de fer un judici de valor sobre aquestes 36 pàgines. Sigui com sigui, el qui ha escrit el Fr. V no deu ser un desconegut, ja que en el *foli 5v* és confessa autor d'una altra obra.

S'ha de subratllar sobretot la importància de la poesia sinagoga o simplement religiosa, perquè la creiem en part inèdita (el Fr. VII sobretot, però cf. també el Fr. VIII); els altres fragments poètics (Fr. IX i X) aporten variants dignes de consideració en el cas d'una edició crítica de les obres de Moisès Ibn Ezra. El Fr. X té el valor ulterior de ser en certa manera el més complet dels 3 MSS que —pel que jo sé— es coneixen del *piyut* en qüestió (cf. p. 51).

Aquesta sola col·lecció de manuscrits hebreus basta per a palesar la riquesa cultural de la comunitat jueva gironina. La història parla de diverses èpoques culturalment riques d'aquesta comunitat, especialment a partir del s. XIII¹¹⁷. D'aquestes èpoques procedeixen sens dubte els nostres fragments. A ells s'han d'afegir els ja publicats (sobretot per J. M. Millàs Vallicrosa) i els que mencionàvem en la introducció, entre altres. Si hi ajuntem els que s'han perdut i els que en una propera ocasió recensionarem, podrem tenir una idea de la gran producció dels jueus de Girona.

Enric CORTÈS
Facultat de Teologia
BARCELONA

20 de desembre de 1981

117. Cf. Y. BAER, *A History of the Jews in Christian Spain*, v. II, Philadelphia 1978, pp. 99ss. Una idea de la riquesa cultural de l'època la dona la llarga llista de llibres que guardaven els jueus més importants de Girona a casa seva al s. XV. Es troba en dos quaderns (de 12 i 8 folis); el contingut de la llista ha estat publicat per J. M. MILLÀS VALLICROSA, *Inventaris de llibres de jueus gironins al Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* 8 (1928-1932) 5-45. La llarga llista de llibres només conté aquells llibres que els jueus es podien quedar després d'haver fet un primer lliurament de llibres «prohibits» per la Butlla de Benet XIII (1415) que eren sobretot els que d'alguna manera feien referència al Talmud.

Summary

Some months have already passed since the discovery of a considerable number of fragments of Hebrew and Aramaic manuscripts (of parchment and paper) which were used as false covers for two volumes (at the end of the 15th century and the beginning of the 16th century) from the Girona Diocesan Archives. They are concerned with texts used by the Jewish community in Girona during various centuries. There are 17 different manuscripts, 5 of which are Biblical with some curious passages from the point of view of textual criticism. One of them (Fragment D) has 23 folios of considerable paleographic interest. (In the next inventory this number of folios will be increased.) The Fr. F contains possibly unknown passages of the Tg. Onkelos. Rasi's commentaries on Gn (Fr. F, 6 paper folios) are also included in this set, so representative of the religious-cultural richness of the Jewish community. More difficult to discern is the value of the fragments of the «Babylonian Talmud» (Taan., 14 folios; Shab., 2 folios; Bez., 1 folio; Keth., 1 folio) but they may help to give a better understanding of the «textus receptus» (?) of the Sepharad in the Medieval era. To these fragments must be added two Talmudic commentaries by unknown authors (Fr. V and VI); to Ber., 6 folios and 60 R. Sh., 12 folios.

Of greatest interest are the unique fragments of unpublished piyutim (Fr. VIII) of the 13th century and, above all, religious poetry (Fr. VII), also unknown. This poetry will constitute an interesting contribution in the field of Gironese Cabbala.